

ISSN 2738-7399

Българско електронно научно списание
СТОПАНСКО УПРАВЛЕНИЕ

Брой 1 (специално издание), 2026 г.

Година VII

URL: <https://spisanie-su.eu>

Българско електронно научно списание

СТОПАНСКО УПРАВЛЕНИЕ

Брой 1 (специално издание), 2026 г.

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

Българско електронно научно списание „Стопанско управление“ е рецензирано и индексирано публично достъпно (тиражирано) издание в което се разглеждат теорията и практиката на стопанското управление в тяхното най-широко измерение, както и близки теоретични и практически области.

Списанието излиза с периодичност един път в годината.

Всички материали се публикуват в авторска редакция, като за тяхната оригиналност и достоверност отговорност носят единствено авторите. Мнението на редакционната колегия може да не съвпада с мнението на авторите на материалите.

® Всички авторски права са запазени! Никоя част от списанието не може да бъде използвана с цел разпространение или да се възпроизвежда с каквито и да е било средства без предварителното разрешение в писмена форма на издателя.

Редакционна колегия:

Проф. д.н. Иван Цанов Цанов – главен редактор

Доц. д-р Стоян Транев Транев – научен секретар

Проф. д-р Баки Хасанов Хюсеинов – член

Проф. д-р Иван Младенов Соколов – член

Проф. д-р Константин Николов Колев – член

Проф. д-р инж. Светослав Димков Велев – член

Проф. д-р Евгени Росенов Генчев – член

Доц. д-р Анатолий Стефанов Асенов – член

Доц. д-р Диана Иванова Илиева – член

Доц. д-р Димчо Тодоров Тодоров – член

Доц. д-р Костадин Горанов Коларов – член

Доц. д-р Теодор Данаилов Дечев – член

Българско електронно научно списание „Стопанско управление“

Bulgarian electronic scientific journal “Business Management”

Брой 1 (специално издание), 2026 г.

Година VII

Издател: © Иван Цанов Цанов

Място на издаване: София, Република България

Език на публикуване: Български

Година на основаване: 2020

Официален сайт (URL): <https://spisanie-su.eu>

Електронна поща: spisanie_su@yahoo.com

НАЦИД ID №4089

ISSN 738-7399

**Брой 1 (специално издание), 2026 г. се публикува
във връзка с придобиването на научната степен
„доктор на науките“ от проф. д.н. Иван Цанов –
главен редактор на Българско електронно научно
списание „Стопанско управление“**

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Биографични данни за проф. д.н. Иван Цанов.....	6
--	----------

ПУБЛИКАЦИИ ОТ ИВАН ЦАНОВ

Елементи на корпоративната социална отговорност.....	9
Иван Цанов	

Кризисният мениджмънт в полето на теорията на хаоса..	22
Иван Цанов	

Предприемачески модели в цикъла разкази „Вечери в Антимовския хан“ на Йордан Йовков.....	33
Иван Цанов	

ПУБЛИКАЦИИ ЗА ИВАН ЦАНОВ

Научен портрет на проф. д.н. Иван Цанов: последователност, интердисциплинарност и изследователска перспектива.....	61
Стоян Транев	

Проф. д.н. Иван Цанов – откривател и изследовател в управленската наука.....	71
Иван Соколов	

Проф. д.н. Иван Цанов (R4): между спорта, науката и академичната приемственост.....	77
Станислав Пандин	

Проф. д.н. Иван Цанов – изследовател, преподавател и общественик.....	85
Константин Колев	

Проф. д.н. Иван Цанов – научно израстване, и непрестанно търсене на нови хоризонти.....	89
Костадин Коларов	

Иван Цанов – летописецът и анализаторът на българското спортно плуване.....92
Николай Кръстев

ДРУГИ ПУБЛИКАЦИИ

Релацията предприемачество и икономическа дипломация.....97
Иван Соколов, Иван Цанов

БИОГРАФИЧНИ ДАННИ ЗА ПРОФ. Д.Н. ИВАН ЦАНОВ (R4)

Иван Цанов е роден на 8 декември 1963 г. в гр. София.

Средното си образование завършва през 1981 г. в Централно спортно училище „Олимпийски надежди“ в столицата. Той е шампион на НРБ и балкански шампион по плуване за младежи. Притежава спортното звание „майстор на спорта“.

През 1988 г. завършва висшето си образование в СУ „Климент Охридски“ с първа специалност психология (магистър) и втора специалност философия (бакалавър).

В периода 1988 – 1992 г. работи в Научноизследователски сектор на ВИИ „Карл Маркс“, като координатор по научни изследвания.

От 2013 до 2020 г. е преподавател в Европейско висше училище по икономика и мениджмънт – Пловдив, където става декан на Център по иновативен мениджмънт.

От 2022 до 2024 г. е преподавател в ПУ „Паисий Хилендарски“.

От 2024 г. до момента е изследовател R4 в Институт по предприемачество към УНСС.

Защитава докторска дисертация по научна специалност „Икономика и управление“ през 2009 г. в УНСС. Негов научен ръководител е проф. д.ик.н. инж. Димитър Йорданов Димитров.

През 2026 г. придобива в УНСС научната степен „доктор на науките“ с дисертация на тема „Българската стопанска политика в контекста на предприемачеството (1879 – 2024)“ в професионално направление „Икономика“.

През 2015 г. става доцент, а от 2018 г. е професор.

Водил е занятия в бакалавърски и магистърски програми в седем университета: Университет за национално и световно стопанство, СУ „Св. Кл. Охридски“, ПУ „Паисий Хилендарски“, Европейско висше училище по икономика и мениджмънт – Пловдив, Висше училище по застраховане и финанси – София, Бургаски държавен университет „Проф. д-р Асен Златаров“ и Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“.

Проф. д.н. Иван Цанов може да преподава в шест професионални направления в сферата на българското висше образование, за което има квалификация, преподавателска практика, практически опит и научни публикации: ПН 2.3. Философия; ПН 3.2. Психология; ПН 3.7. Администрация и

управление; ПН 3.8. Икономика; ПН 7.6. Спорт; ПН 9.1. Национална сигурност.

Общият брой на неговите научни публикации е 123. Проф. д.н. Иван Цанов е най-продуктивният изследовател в България в непенсионна възраст в сферата на обществените науки в големите научни формати (монографии и учебници). Той е автор на 22 монографии и 12 учебника.

Има над 100 забелязани академични цитирания.

Сфери на научен интерес: предприемачество; управление; икономика; наука за сложното; синергетика; изкуствен интелект; дигитални технологии; сигурност; психология; философия; социология; политология; педагогика; спорт; методология на научните изследвания; наукознание.

Проф. д.н. Иван Цанов е главен редактор на Българско електронно научно списание „Стопанско управление“, което е онлайн от 2020 г. до момента (<https://spisanie-su.eu>).

Основни публикации (монографии)

1. Цанов, Иван. (2025). *Другият Атанас Далчев*. Е-книга (CD). София: БАК. ISBN 978-619-92848-2-7
2. Цанов, Иван. (2023). *Личната сигурност в системата на националната сигурност*. Е-книга (CD). София: БАК. ISBN 978-619-92401-0-6
3. Цанов, Иван. (2023). *Авиационна икономика*. Е-книга (CD). София: БАК. ISBN 978-619-90235-0-1
4. Цанов, Иван. (2022). *Изкуственият интелект в контекста на управлението и сигурността*. Е-книга (CD). София: БАК. ISBN 978-619-90235-9-4
5. Цанов, Иван. (2019). *Българското в българското стопанско управление*. София: Авангард Прима. ISBN 978-619-90235-8-7
6. Цанов, Иван. (2018). *Управленско решение: Теория и практика*. София: БАК. ISBN 978-619-90235-7-0
7. Цанов, Иван. (2017). *Хаосът и редът в контекста на управлението*. София: БАК. ISBN 978-619-90235-6-3
8. Цанов, Иван. (2015). *Икономика на спорта*. София: БАК. ISBN 978-619-90235-3-2
9. Цанов, Иван. (2014). *Икономическият конфликт през погледа на основните икономически теории*. София: БАК. ISBN 978-619-90235-1-8
10. Цанов, Иван. (2013). *Синергетика и управленско решение*. София: БАК. ISBN 978-954-92035-7-8

ПУБЛИКАЦИИ ОТ ИВАН ЦАНОВ

ЕЛЕМЕНТИ НА КОРПОРАТИВНАТА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ

Иван Цанов¹

Резюме: Описани и интерпретирани са основните елементи на корпоративната социална отговорност. Целта на изследването е да се даде обща картина на елементите на корпоративната социална отговорност без да се влиза в големи подробности. Дава се тълкуване на същността на корпоративната социална отговорност, както и връзката на последната с моделите на корпоративното управление в глобален мащаб. Защиства се тезата, че корпоративната социална отговорност е от голямо теоретично и практическо значение и представлява значим изследователски интерес.

Ключови думи: корпоративна социална отговорност; корпоративно управление; социално отговорни бизнес практики; предприемачество; социално предприемачество; теория за договорите; теория за заинтересованите страни

ВЪВЕДЕНИЕ

Корените на съвременното разбиране за корпоративната социална отговорност (КСО) могат да се проследят чак до времето на т.нар. Голяма депресия, а и още по-назад. Тя засяга САЩ, Великобритания и обширни части от Европа (вкл. Царство България), като има най-силно проявление за периода 1929 – 1933 г. и е с приблизителна продължителност малко над едно десетилетие. Във връзка с този гигантски икономически катаклизъм бележитият икономист Джон Мейнард Кейнс (Keynes, 1936) настоява за решителна намеса на държавата, която трябва смело да използва антицикличните бюджетни дефицити и други неортодоксални регулативни механизми за преодоляване на последиците от Голямата депресия. Още тогава става ясно, че националната държава не може да се справи сама, като е нужна подкрепа на корпорациите и на бизнеса като цяло. Тези напредничави идеи намират научен израз в „Теорията за заинтересованите страни“ (Stakeholder theory) и в „Теорията за договорите“ (Agency theory).

¹ Проф. д.н. Иван Цанов, водещ изследовател R4, Институт по предприемачество, Университет за национално и световно стопанство, E-mail: ivan.tsanov@unwe.bg

Визираните две теории се считат за основните теоретични източници на модерните виждания за корпоративна социална отговорност.

Теорията за заинтересованите страни (Stakeholder theory) е създадена през 70-те години на XX век от Южен Фама (носител на Нобелова награда по икономика) и Майкъл Дженсън. В съвременната теория за корпорацията с понятието „стейкхолдери“ (stakeholders) се обозначават тези групи лица, без поддръжката на които бизнес организацията би прекратила своето съществуване. Прави впечатление, че в началото на XXI век теорията за заинтересованите страни (лица) започва да се свързва с различни други теории, като особено силни са нейните връзки и с корпоративната социална отговорност. Фама и Дженсън анализират корпорацията като набор от договорни отношения (nexus of contracts) между различни участници – акционери, мениджъри, кредитори, служители и други икономически агенти (Fama and Jensen, 1983). Макар те да признават съществуването на множество страни, които имат интереси, свързани с дейността на фирмата, техният нормативен извод е ясен: корпорацията следва да се управлява в интерес на акционерите, а останалите участници се третират основно като договорни контрагенти, чиито интереси се защитават чрез пазара и договорите, а не чрез участие в управлението.

Съществен принос в теорията за заинтересуваните лица е направен от Р. Едуард Фриймън (Freeman, 2010). Той смята, че като заинтересовани лица в корпорацията могат да се определят всички индивиди, групи или организации, които могат да бъдат засегнати от действията или бездействията на корпорацията. Р. Фриймън привежда следните заинтересовани лица: 1. собственици/акционери; 2. държава; 3. борд на директорите; 4. топ-мениджъри (висши управленци); 5. служители; 6. синдикати; 7. фондови борси; 8. потребители; 9. кредитори; 10. местни органи на управление; 11. неправителствени организации. Фриймън твърди, че корпоративният XXI век ще се доминира от стейкхолдерите.

Теорията за договорите е едно от направленията на т.нар. неоинституционална икономическа теория, като последната се формира някъде към края на 60-те години на миналия век. Теорията за договорите се занимава с контрактните (договорните) взаимоотношения между страните (при икономическия обмен), които се стремят към максимизация на собствената изгода. Привържениците на тази теория са убедени, че агентските издръжки (по оста принципал-агент) могат да бъдат минимизирани посредством сключване на взаимноизгодни договори. Всъщност представителите на теорията за договорите разглеждат

корпоративната социална отговорност като своеобразен (специфичен) вид договор.

Към проблематиката на корпоративната социална отговорност в България също така се наблюдава нарастващ изследователски интерес, като все повече автори пишат по тематиката (Димитрова, 2020; Ножаров, 2021; Стефанова, 2020; Цанов, 2019).

Корпоративната социална отговорност съдържа в себе си определен брой елементи. Именно последните са предмет на нашето изследване. Целта на проучването е да се даде обща картина на елементите на КСО без да се влиза в големи подробности. Методите, които се използват, са литературен обзор, както и последващи описание, анализ и интерпретация.

ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ НА КОРПОРАТИВНАТА СОЦИАЛНА ОТГОВОРНОСТ: ОПИСАНИЕ, АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Преди да се пристъпи към описание и анализ на отделните елементи на корпоративната социална отговорност, е необходимо да се извърши концептуален и теоретичен анализ на нейната същност, тъй като без яснота относно съдържанието и обхвата на самото понятие всяко последващо структуриране на неговите проявления би било методологически непълно и аналитично уязвимо. По отношение на същността на корпоративната социална отговорност не съществува единно и общоприето научно становище, което се дължи както на относителната ѝ концептуална новост, а така също и на нейния интердисциплинарен характер, разположен на пресечната точка между икономиката, управлението, социологията, етиката и правото. Допълнително усложнение произтича от обстоятелството, че корпоративната социална отговорност се интерпретира и използва в различни контексти и на различни равнища на теоретична абстракция, като наред с академичните и строго научни интерпретации широко разпространение намират и научнопопулярни, управленски и дори нормативно-практически тълкувания, които често акцентират върху отделни нейни аспекти за сметка на цялостното ѝ концептуално съдържание. Освен това понятието корпоративна социална отговорност е навлязло трайно и в т.нар. ежедневен език, където то нерядко се използва в обобщен, опростен или дори метафоричен смисъл, което води до допълнително размиване на неговите граници и до смесване на научни, ценностни и комуникационни значения. В резултат на тази многоизмерна употреба корпоративната социална отговорност се превръща в синтетичен термин с еkleктичен характер, под който се

обединяват разнообразни практики, политики и философски постановки, вариращи от филантропска дейност и корпоративна етика до устойчиво развитие и стратегическо корпоративно управление. Именно поради това изясняването на нейната същност изисква систематичен подход, който да отчита историческата еволюция на понятието, разнообразието от теоретични школи и практическите измерения на неговото приложение, като по този начин се създава необходимата теоретична основа за по-нататъшното изследване и анализ на конкретните елементи и механизми на корпоративната социална отговорност.

По начало същността на всяко явление от обективната действителност може да бъде най-пълно и адекватно разкрита чрез неговата дефиниция, тъй като именно определението концентрира в синтезиран вид най-съществените му характеристики и дава ясен отговор на фундаменталния въпрос „що е дадено нещо“. Това методологическо правило важи с пълна сила и по отношение на корпоративната социална отговорност. Чрез дефиницията се очертават границите на понятието, неговият предметен обхват и основните му смислови акценти, което е предпоставка за изграждането на последователен теоретичен анализ и за избягване на концептуални недоразумения. Съществен проблем в случая обаче произтича от факта, че дефинициите за корпоративната социална отговорност са многобройни, разнообразни по своята логика и съдържание и в немалко случаи взаимно противоречиви, което може да доведе до объркване както на неопитния читател, който тепърва се запознава с тематиката, а така също и на по-опитния изследовател или практик, които вече активно използват понятието в научната, управленската или публичната сфера. Това разнообразие от определения не е случайно, а отразява различните теоретични подходи, ценностни предпоставки и изследователски традиции, в рамките на които корпоративната социална отговорност бива осмисляна, като всяка дефиниция акцентира върху определени нейни измерения за сметка на други. Не подлежи на съмнение обстоятелството, че корпоративната социална отговорност представлява изключително сложно, многопластово и многоаспектно понятие, което не може да бъде сведено до едно-единствено измерение или до статичен набор от характеристики, тъй като то се намира в непрекъснат процес на развитие, трансформация и обогатяване под въздействието на динамичните промени в икономическата, социалната, технологичната и институционалната среда. В този смисъл съдържанието на КСО е исторически и контекстуално обусловено, като неговите интерпретации се променят в зависимост от етапа на развитие на капиталистическата икономика, от обществените очаквания към

бизнеса и от нарастващата значимост на устойчивото развитие и глобалните предизвикателства. Един от възможните и методологически оправдани изходи от създалата се концептуална пъстрота и множественост на дефиниции е целенасоченият подбор и представяне единствено на онези определения за корпоративна социална отговорност, които произхождат от утвърдени и авторитетни изследователи, международни организации и институции с доказан научен и практичен принос в областта. Именно такъв подход позволява да се постигне относителна яснота и систематичност при анализа, като същевременно се избягва произволното смесване на несъвместими концептуални рамки и се създава стабилна основа за по-нататъшното изследване на елементите на корпоративната социална отговорност.

Според авторитетните Филип Котлър и Нанси Лий:

„...корпоративната социална отговорност е поемането на ангажимент за подобряване на общественото благополучие чрез доброволчески бизнес практики и използване на корпоративни ресурси“ (Котлър и Лий, 2011, стр. 3).

Ф. Котлър и Н. Лий отбелязват, че ключов елемент в тяхното определение е думата доброволчески като поясняват, че тук не става въпрос за бизнес дейности определени от закона, или етични по своята същност и в този смисъл очаквани, а се има предвид съзнателно и безвъзмездно поемане на ангажимент от страна на бизнеса да избира и прилага тези практики или да реализира своя принос. За да бъде наречена една компания социално отговорна, подобен ангажимент трябва да бъде показан и да бъде осъществен чрез възприемане на бизнес практики и/или финансов/нефинансов принос. Изразът общественото благополучие в определението включва както условията за живот, а така също и опазването на околната среда.

Почти всички изследователи на проблематиката за КСО подчертават, че корпоративната социална отговорност се състои от *различни елементи*. Различните изследователи наричат по различен начин елементите на корпоративната социална отговорност – инициативи, структурни елементи, части, теми, аспекти, фрагменти, типове, политики, мерки, измерения, действия, но по същество става дума за едно и също нещо.

Филип Котлър и Нанси Лий смятат, че КСО се състои от шест основни инициативи (Котлър и Лий, 2011, стр. 26-27). Според визираните автори тези социални инициативи представляват основни действия, предприемани от една корпорация, за да подкрепи обществена кауза и да изпълни ангажиментите си към

корпоративната социална отговорност. Шестте социални инициативи, са:

1. *Популяризиране на кауза.* Корпорацията осигурява средства, непарични дарения или други корпоративни ресурси, за да увеличи информацията и загрижеността за една социална кауза или за да подкрепи набирането на средства, участието или доброволния труд в името на една кауза.

2. *Маркетинг, обвързан с кауза.* Корпорацията поема ангажимент в зависимост от продажбата на един продукт да помогне или да дари процент от продажбата за определена кауза. Най-често предложението се отнася за конкретен период, за определен продукт или за определена стойност.

3. *Корпоративен социален маркетинг.* Корпорацията подкрепя разработването и/или реализирането на кампании за промяна на поведението на хората с цел да се подобрят общественото здраве, безопасността, околната среда или общественото благополучие. Разпознава се по акцента върху промяната на поведението, при други каузи може да бъде върху увеличаването на знанията, средствата и доброволния труд.

4. *Корпоративна филантропия.* Корпорацията прави пряко дарение за благотворителност или за кауза, най-често под формата на безвъзмездна парична помощ, дарение и/или някакви услуги. Тази инициатива е може би най-разпространената и в продължение на десетки години се упражнява по реактивен, дори спонтанен начин.

5. *Доброволен труд за общността.* Корпорацията подкрепя и поощрява свои служители, разпространители и/или партньори и подизпълнители да отделят доброволно от своето време, за да подпомогнат местни обществени организации и каузи. Тази дейност може да е самостоятелно усилие или да се реализира в партньорство с нестопанска организация.

6. *Социално отговорни бизнес практики.* Корпорацията възприема и прилага забележими бизнес практики и инвестиции, които подкрепят социални каузи, за да подобрят общественото благополучие и да защитават околната среда.

В някои изследвания (Корпоративная социальная ответственность в Европе: Что нужно знать предпринимателю, выходящему на европейские рынки, 2014, стр. 5) корпоративната социална отговорност се подразделя на два големи типа: Вътрешна социална отговорност на корпорациите; Външна социална отговорност на корпорациите.

Вътрешната социална отговорност на корпорациите включва:

1. Безопасност на труда;
2. Стабилност на работната заплата;

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

3. Качество на условията на труда;
4. Допълнително медицинско и социално застраховане на служителите;
5. Развитие на човешките ресурси посредством обучаващи програми и програми за подготовка и повишаване на квалификацията на служителите;
6. Оказване помощ (подпомагане) на работниците в трудни жизнени ситуации.

Външната социална отговорност на корпорациите включва:

1. Спомоществователство и благотворителност;
2. Съдействие за охрана на околната среда;
3. Взаимодействие с местните общества и органите на властта;
4. Готовност за оказване на помощ в кризисни ситуации;
5. Отговорност пред потребителите на стоки и услуги.

През 2006 г. Александър Далсруд (Dahlsrud, 2006) след като прави анализ на 37 дефиниции на корпоративната социална отговорност в глобалната мрежа Интернет стига до заключението, което е подкрепено със статистически данни, че същата се състои пет основни измерения: Екологично измерение (environmental dimension); Социално измерение (social dimension); Икономическо измерение (economic dimension); Измерение на заинтересованите лица (stakeholder dimension); Измерение на доброволността (voluntariness dimension).

В Таблица 1 са показани измеренията на корпоративната социална отговорност, приложения на измеренията на корпоративната социална отговорност и примерни фрази използвани по отношение на КСО относно измеренията.

В Република България в момента, действаща е Стратегията за корпоративна социална отговорност 2024 – 2027 г., в която правителството на страната насочва политиката в тази област и в която Стратегия дословно четем:

„Израз е на политическата ангажираност на правителството за стимулиране на развитието на социално отговорните практики. Посредством Стратегията правителството представя своята визия, приоритетни цели и ангажменти да насърчи способностите и възможностите на бизнес, административните и неправителствените структури да интегрират социално отговорните практики в своите планове и дейности с цел повишаване конкурентоспособността, устойчивостта и подпомагане реализацията на социалните им цели и целите на устойчивото развитие“ (Стратегия за корпоративна социална отговорност 2024 – 2027 г., 2024, стр. 2).

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

В корпоративната социална отговорност, освен основни елементи, се откриват и допълващи елементи, които могат да бъдат наречени и съотнесими полета на КСО. Допълващите елементи са много важни характеристики на КСО – те са фундаментът, върху който се изграждат конкретните дейности свързани с КСО. Допълващите елементи на корпоративната социална отговорност са многобройни, като ние се спираме само върху един елемент от тях: модел на корпоративно управление.

Табл. 1. КСО – измерения, приложения и примерни фрази

Източник: Александър Далсруд, 2006

Измерения	Приложения	Примерни фрази
Екологично измерение	В естествената околна среда	1. По-чиста околна среда 2. Стопанисване на околната среда 3. Загриженост за околната среда при бизнес операции
Социално измерение	В отношенията между бизнеса и обществото	1. Принос за по-добро общество 2. Интегриране на социалните проблеми в бизнес операциите 3. Разглеждане на пълния обхват на бизнес дейностите върху общностите
Икономическо измерение	За социално-икономически или финансови приноси, вкл. описание на КСО от гледна точка на бизнес операциите	1. Принос за икономическо развитие 2. Запазване на рентабилността 3. Бизнес операции
Измерение на заинтересованите лица	В групите от заинтересовани лица	1. Взаимодействия между заинтересованите лица 2. Как организациите взаимодействат със служителите, доставчиците, клиентите и общностите
Измерение на доброволността	В дейности, които не са предписани от закона	1. Въз основа на етични ценности 2. Отвъд правните задължения 3. Доброволност

Дейностите по корпоративната социална отговорност трябва да бъдат управлявани. Управлението на КСО е всъщност разновидност на корпоративното управление, действително много специфично управление, което няма за пряка цел печалбата (фундаменталната цел на всяко бизнес управление), но все пак си е модификация на корпоративното управление. Ето защо всеки, който се занимава с проблематиката на КСО трябва да има

теоретични познания и практически умения и по корпоративно управление.

Съществуват многобройни теории, които търсят и дават отговори на спецификите на корпоративното управление. Освен тях има и конкретни модели на корпоративно управление, които се характеризират с национална и регионална специфика. *Моделите на корпоративно управление* показват типичните и повтарящи се национални (регионални) характеристики на корпоративното управление и имат пряка връзка с управлението на КСО. Най-характерните модели за корпоративно управление по света са пет: Англо-американски; Германски (континентален); Руски; Китайски; Японски. Те са разгледани накратко, като е показана и релацията им с корпоративната социална отговорност.

Англо-американски модел за корпоративно управление. Структурата на акционерния капитал е преобладаващо дисперсна (разпръсната). Характерен е високият дял на индивидуалните инвеститори и ниският дял на институционалните инвеститори (банки, фондове и др.). Англо-американският модел се изгражда върху основите на конкуренцията и състезателността, нормите на индивидуалния успех, чувството за собствено достойнство, свободата и независимостта. Тук е представена т.нар. едностепенна форма на корпоративно управление – в лицето на съвет на директорите. Съветът на директорите на корпорацията се избира и състои от вътрешни и външни (независими) членове (директори). Институтът на банкрута (фалита) е в интерес на длъжника. В САЩ съществуват най-строгите и най-предписващите правила за разкриване на корпоративна информация, като корпорациите са длъжни да предоставят публично най-разнообразна информация на всеки три месеца, което има пряка връзка с КСО. Последната е изключително силно развита в САЩ.

Германски (континентален) модел за корпоративно управление. Структурата на акционерния капитал е предимно концентрирана. Характерен е високият дял на институционалните инвеститори (най-вече банки) и ниският дял на индивидуалните инвеститори. Съществена особеност на този модел е „кръстосаното“ владение на акциите. (Означава ситуация, при която две или повече дружества притежават акции едно в друго, директно или индиректно, като по този начин се създава мрежа от взаимни капиталови участия.) Масово е представена т.нар. двустепенна форма на корпоративно управление – състояща се от управителен съвет и от надзорен съвет. Функциите на управителния съвет и на надзорния съвет са строго разграничени и то на законодателно равнище. Изискванията за публично разкриване на информация не са толкова строги, както при англо-американския модел.

Институтът на банкрута (фалита) е в интерес на кредитора. КСО при германският (континенталният) е силно развита.

Руски модел за корпоративно управление. Структурата на акционерният капитал е предимно концентрирана. Особеност е ниският дял на институционалните инвеститори и високият дял на индивидуалните инвеститори и присъединени лица. Не се открива ясно разделение на функциите на собствеността и контрола. Не съществува преобладаващ модел при формата на управление – в практиката се срещат четири разновидности. Съгласно руското законодателство задължителни са: общото събрание на акционерите; едноличният изпълнителен орган; ревизионната комисия. Изискванията за публично разкриване на информация не са особено строги, Институтът на банкрута (фалита) при руския модел не демонстрира постоянство – понякога е бил в интерес на кредитора, друг път е бил в интерес на длъжника. КСО при руския модел е в процес на развитие.

Китайски модел за корпоративно управление. Характеризира със силно изразена роля на държавата и специфично съчетание между пазарни механизми и централизирано институционално влияние, произтичащо от особеностите на социалистическата пазарна икономика на Китайската народна република. В основата на този модел стои доминиращото присъствие на държавната собственост, особено в стратегически сектори като енергетика, финанси, транспорт и телекомуникации, където държавата упражнява контрол както чрез мажоритарно акционерно участие, така и чрез формални и неформални механизми на надзор. Корпоративното управление в Китай е организирано в рамките на двустепенна структура, включваща съвет на директорите и надзорен съвет, като паралелно с това значима роля играят партийните организации на Китайската комунистическа партия, интегрирани в управленската архитектура на предприятията и участващи в ключови стратегически решения. Характерна особеност на модела е ограничената роля на миноритарните акционери и сравнително слабата защита на техните права, което се компенсира частично чрез държавен надзор и регулаторна интервенция. Китайският модел поставя акцент върху дългосрочната стабилност, социалната хармония и съгласуването на корпоративните цели с националните приоритети за развитие. Институтът на банкрута (фалита) в Китай е по-скоро ориентиран към интересите на кредиторите, отколкото към тези на длъжника, макар формално да съдържа и елементи на баланс между двете страни. КСО се разглежда не толкова като доброволна инициатива, а като инструмент за изпълнение на по-широки социално-икономически и дори политически цели, дефинирани от държавата.

Японски модел за корпоративно управление. Структурата на акционерния капитал формално е дисперсна, но фактически е предимно концентрирана, като контролните пакети от акции се държат от големите финансово-промишлени групировки (ФПГ). Наблюдава се висок дял на институционалните инвеститори (най-вече ФПГ и банки) и нисък дял на индивидуалните инвеститори. Японският модел за корпоративно управление се базира на традиционните японски бизнес ценности и схващания – предимство на групата над индивида, пожизнено наемане на работна сила, уважение към ръководителите, скромност и непретенциозност. При японският модел формата на управление е едностепенна – представена чрез съвета на директорите. Правилата за публично представяне на информация са строги, като те са подобни на тези в САЩ. Институтът на банкрута (фалита) при японския модел е в интерес на кредитора, но банкрутирането на компании се наблюдава много рядко. КСО при японския модел не е новост и има дълги традиции, като в момента се развива още по-интензивно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Корпоративната социална отговорност представлява комплексна, динамична и многопластова концепция, чието съдържание не може да бъде сведено до изолиран набор от практики или еднократни инициативи, а следва да се разглежда като интегрална част от съвременното корпоративно управление и стратегическото развитие на организациите. Анализът на основните елементи на корпоративната социална отговорност показва, че те обхващат икономически, социални, екологични и етични измерения, които са взаимно свързани и взаимно допълващи се, като ефективното им прилагане изисква системен подход, дългосрочна визия и ангажираност на всички заинтересовани страни. В този контекст корпоративната социална отговорност се утвърждава не само като инструмент за постигане на обществена легитимност и доверие, но и като фактор за повишаване на конкурентоспособността, устойчивостта и репутацията на предприятията в условията на глобализирана и силно конкурентна икономическа среда. Същевременно нашето изследване потвърди, че съдържанието и значимостта на отделните елементи на корпоративната социална отговорност са контекстуално обусловени и зависят от институционалната среда, отрасловата специфика и обществените очаквания, което предполага необходимост от гъвкави и адаптивни модели на тяхното прилагане. В този смисъл корпоративната социална отговорност следва да се разглежда не като допълнение към основната стопанска дейност, а като нейно

неотменимо измерение, което съчетава икономическата рационалност с обществената отговорност и допринася за постигането на устойчиво развитие както на корпоративно, а така също и на обществено равнище.

Бъдещите научни изследвания в областта на елементите на корпоративната социална отговорност следва да бъдат насочени към по-задълбочено концептуално и емпирично осмисляне на тяхната еволюция, взаимовръзки и реално въздействие върху икономическите, социалните и екологичните резултати на организациите. Особен изследователски интерес представлява необходимостта от разработване на по-прецизни и универсално приложими методологии за измерване и оценка на отделните елементи на корпоративната социална отговорност, включително тяхната ефективност, степен на интеграция в корпоративната стратегия и приноса им към устойчивото развитие. В този контекст бъдещите проучвания биха могли да се фокусират върху сравнителни анализи между различни национални и институционални модели, отрасли и типове организации, с цел идентифициране на добри практики и фактори, които обуславят успешното прилагане на корпоративната социална отговорност. Съществено значение ще има и изследването на връзката между корпоративната социална отговорност и нововъзникващи предизвикателства като дигитализацията, изкуствения интелект, климатичните промени и трансформацията на трудовите отношения, които променят съдържанието и приоритетите на отделните елементи на КСО. Наред с това бъдещите научни усилия следва да обърнат по-голямо внимание на ролята на заинтересованите страни и на институционалната среда при формирането и развитието на елементите на корпоративната социална отговорност, както и на потенциалните противоречия между икономическите цели на бизнеса и социалните очаквания на обществото. В този смисъл задълбочаването на интердисциплинарния подход и разширяването на емпиричната база ще допринесат за по-пълното и балансирано разбиране на корпоративната социална отговорност като ключов компонент на съвременното корпоративно управление и устойчивото развитие.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Димитрова, Я. (2020). *Иновации и корпоративна социална отговорност*. София: Горекс прес.
2. Корпоративная социальная ответственность в Европе: Что нужно знать предпринимателю, выходящему на европейские рынки. (2014). Пермь: Пермская торгово-промышленная палата.
3. Ножаров, Щ. (2021). *Корпоративна социална отговорност*. София: УНСС.
4. Стефанова, М. (2020). *Корпоративна социална отговорност в българските малки и средни предприятия*. София: СУ „Св. Климент Охридски“, Стопански факултет.
5. Стратегия за корпоративна социална отговорност 2024 – 2027 г. (2024). София: Министерство на труда и социалната политика.
6. Цанов, Ив. (2019). *Корпоративна социална отговорност: Теория и практика*. София: Авангард Прима.
7. Котлър, Ф. и Н. Лий. (2011). *Корпоративна социална отговорност. Най-доброто за вашата компания и вашата кауза*. Рой Комюникейшън.
8. Dahlsrud, A. (2006). *How corporate social responsibility is defined: An analysis of 37 definitions*. – In: Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 2006 (November 9), №15, pp. 1-13.
9. Fama, E. F and M. C. Jensen. (1983). *Separation of Ownership and Control*. – In: Journal of Law and Economics, 1983, Vol. 26, No. 2, pp. 301-325. Chicago: The University of Chicago Press.
10. Freeman, R. E. (2010). *Strategic management: A Stakeholder Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. London: Macmillan.

За автора

Проф. д.н. Иван Цанов Цанов
Водещ изследовател R4
Институт по предприемачество
УНСС
e-mail: ivan.tsanov@unwe.bg

КРИЗИСНИЯТ МЕНИДЖМЪНТ В ПОЛЕТО НА ТЕОРИЯТА НА ХАОСА

Иван Цанов²

Резюме: Описани и анализирани са основните характеристики на кризисния мениджмънт, интерпретиран в полето на теорията на хаоса. Прави се анализ на фундаментални постановки от тезауруса на кризисния мениджмънт, които се подлагат на критична интерпретация през призмата на теорията на хаоса и теорията на сложното. Разгледани са двата основни типа поведение в бизнес практиката – реактивно и изпреварващо, като те са изследвани и посредством теорията на хаоса.

Ключови думи: кризисен мениджмънт, теория на хаоса, теория на сложното, корпоративно управление

ВЪВЕДЕНИЕ

Проблематиката на кризисния мениджмънт заема трайно място в съвременния научен дискурс, като през последните десетилетия интересът към нея нараства значително. Това се дължи както на зачестяването на кризисни ситуации в различни организационни, икономически и политически системи, а така също и на нарастващата сложност на средата, в която те възникват и се развиват. В резултат на това кризисният мениджмънт се утвърждава като динамично и интердисциплинарно научно поле, в което се преплитат теоретични модели и практически подходи, насочени към превенцията, неутрализирането, управлението и преодоляването на кризите.

Научната литература в тази област е изключително обширна и характеризираща се със значително методологично и парадигмално разнообразие. Съществуват различни интерпретации на кризата и управлението ѝ, които варират от класически рационално-линейни модели до по-нови системни и комплексни подходи. Теорията и практиката на кризисния мениджмънт се намират в непрекъснат процес на развитие, обусловен от динамичните промени в глобалната среда, технологичния напредък и засилената взаимозависимост между социалните системи. Тази еволюция води

² Проф. д.н. Иван Цанов, водещ изследовател R4, Институт по предприемачество, Университет за национално и световно стопанство, E-mail: ivan.tsanov@unwe.bg

до поставянето под въпрос на традиционни управленски допускания, свързани с предсказуемостта и контрола върху кризисните процеси.

В този контекст все по-ясно се откроява необходимостта от търсене на нови теоретични рамки, които да позволят по-адекватно осмисляне на кризите като сложни, динамични и нелинейни явления. Една от възможните аналитични перспективи в това отношение предлага *теорията на хаоса*, която изследва поведението на сложни системи, характеризиращи се с чувствителност към началните условия, нелинейни взаимодействия и процеси на самоорганизация. Приложението на концептуалния апарат на тази теория в социалните и управленските науки отваря нови възможности за интерпретация на кризисните явления отвъд класическите детерминистични модели.

Изхождайки от тези теоретични предпоставки, настоящата статия си поставя за цел да изследва възможността кризисният мениджмънт да бъде интерпретиран в рамките на проблемното поле на теорията на хаоса. Основният изследователски въпрос, който се поставя, е доколко категориите и принципите на теорията на хаоса могат да допринесат за по-дълбоко разбиране на динамиката на кризисните процеси и за усъвършенстване на управленските подходи при условия на висока степен на неопределеност. В тази връзка статията се стреми да очертае теоретичните и практическите импликации от прилагането на един интердисциплинарен и комплексен аналитичен модел към кризисния мениджмънт.

ТЕОРЕТИЧНА РАМКА

Трябва да отбележим и то с категоричност, че в теориите от основния поток (mainstream), които са ситуирани в обширния корпус на кризисния мениджмънт, теорията на хаоса почти не се споменава. В случая основното понятие е кризата, като тя се интерпретира по различни начини (Маринов, 2015; Jaques, 2010). Според Евгени Файншмид в кризисния мениджмънт кризата се тълкува по пет основни начина (Файншмидт, 2014, стр. 16-23).

1. *Кризата, като низходяща фаза на икономическия цикъл.* Икономическата наука въз основа на стопанската практика извежда няколко типа икономически цикли, които се наричат вълни. Обикновено вълните се именуват на имената на учените, които са им посветили специални изследвания. Едни от най-известните цикли са на Николай Кондратиев (1892 – 1938). Те са наречени „дълги вълни на Кондратиев“, като времевата им продължителност

е 50-60 години. Главната движеща сила на дългите вълни са радикалните технологични промени, които стават в базата на общественото производство, неговото структурно преустройство. В своето основно произведение Кондратиев (Кондратьев, 1928) анализира някои макроикономически показатели за страните от Западна Европа и САЩ за периода от 1790 г. до 1920 г. Изследователят установява, че значението на макроикономическите показатели синхронно се променят в дългосрочен период. Въз основа на собствените си наблюдения Николай Кондратиев прогнозира икономическото развитие до 2010 г., като например, успява да предскаже Великата депресия (30-те години на XX век) и глобалната икономическа криза от 2008 г. Дългите вълни на Кондратиев донякъде наподобяват синергетичните цикли (бифуркациите), но в никакъв случай не са тъждествени с тях. Теорията на хаоса не намира приложение в разбиранията за кризата, като низходяща фаза на икономическият цикъл.

2. Структурна криза. Според едно определение структурната криза е конфликт между старата структура на икономиката и изискванията на новите технологии. Структурната криза се съпровожда със спада на общественото производство, нарушения в нормалното функциониране на пазарите, безработица и т.н. Структурната криза се преодолява, когато старата структура отстъпва на новите отрасли на производство, на нови форми на организация и регулиране. Теоретиците, които работят в канавата на структурната криза не използват в своите анализи и интерпретации теорията на хаоса, въпреки че във всички свои аспекти тази теория би била полезна за обяснение на икономическата и структурната динамика.

3. Системна криза. Този вид криза е системна и всеобхватна, като обхваща всички сфери на социалноикономическото развитие: и икономическите макросистеми (производство, фондови и стокови борси, платежна, ценова, данъчно-бюджетна и осигурителна система и други), както и социалните системи (отношенията между хората, доверието между индивидите, увереността в бъдещето, наемането на работа и уволнението от работа, заплащането на труда, пенсионното осигуряване и други), а така също и цяла поредица от институционални системи (държавни структури, съд и прокуратура, правоохранителни органи, договорна система и други). Съвременната системна криза има не толкова финансов, а социално-икономически характер. Системната криза, погледната през парадигмата на хаотиката, може да се определи като състояние на тотален хаос, който прониква във всички сфери на обществения и икономическия живот. Системната криза е средоточие на хаоса.

4. *Кризата, като нарушаване на равновесието.* Класическото разбиране за икономическото равновесие е, че то е такова състояние на икономическата система и пазара, което се характеризира с балансираност, както и с уравновесяване на два разнопосочни фактори, като например, равновесие на търсенето и предлагането, равновесие на производството и потреблението, равновесие на приходите и разходите и други. Икономическото равновесие може да бъде както неустойчиво и кратковременно, а така също и устойчиво и продължително. Тълкуването на кризата като нарушаване на равновесието много плътно се приближава както до теорията на хаоса, а така също и до теорията на синергетиката.

5. *Кризата, като смяна на стадия на жизнения цикъл на организацията.* През 60-те години на XX век в САЩ започват да се появяват хипотези, които уподобяват организациите на живи организми, а развитието на организациите започва да се разглежда по аналогия с развитието на човека. В специализираната литература този подход получава названието „жизнени цикли на организацията“ (organizations life cycles). Съгласно този подход, така както човек се ражда, расте, старее и умира, така и жизненият цикъл на организацията се състои от аналогични цикли. Кризата в организацията се проявява именно в периода на преминаване от един цикъл в друг цикъл. Интерпретирането на кризата, като смяна на жизнения цикъл на организацията, има успоредици с теорията на хаоса и теорията на бифуркацията, но въпреки това използваните теоретични конструкции са твърде различни.

Йън Митроф (Mitroff and Anagnos, 2000) развива една от най-влиятелните и систематични концепции за кризисен мениджмънт в рамките на съвременната управленска теория. Основният принос на автора се състои в радикалното преосмисляне на кризата не като изключение или аномалия, а като структурно присъщо и неизбежно явление за всяка организация. Изхождайки от тази позиция Митров аргументира необходимостта от преминаване от реактивен към проактивен и превантивен модел на кризисен мениджмънт. Централната теза на Митроф е, че повечето организационни кризи не възникват внезапно, а са резултат от натрупване на слаби сигнали, системни дефекти и управленски пропуски, които биват игнорирани или подценявани. Според изследователят организациите често развиват „колективна слепота“ към ранните индикатори за предстояща криза, което ги прави уязвими към ескалация на риска. Следователно ефективният кризисен мениджмънт следва да бъде интегриран в цялостната управленска

философия и организационна култура, а не да се разглежда като отделна или вторична функция.

Един от ключовите концептуални инструменти, предложени от Митроф, е типологията на кризите, която включва широк спектър от възможни заплахи – икономически, технологични, организационни, екологични, символни и репутационни. Тази типология подчертава многоизмерния характер на кризите и необходимостта от комплексен подход при тяхното управление. Авторът настоява, че организациите, които се подготвят само за един тип кризи, всъщност увеличават своята уязвимост към други, неочаквани форми на срив.

Особено внимание се отделя на ролята на организационната култура и лидерството. Йън Митроф е убеден, че култури, ориентирани към отричане на риска, наказване на „лошите“ новини и поддържане на илюзия за контрол, създават предпоставки за мащабни кризи. Обратно, организациите с висока степен на кризисна готовност насърчават откритата комуникация, критичното мислене и междофункционалното сътрудничество. В този смисъл кризисният мениджмънт е не само технически, но и дълбоко нормативен и етичен проблем.

Важен аспект от анализа на Митров е и концепцията за „кризисна зрялост“ (crisis maturity), която описва способността на организациите да разпознават, предотвратяват и управляват кризи на различни етапи от техния жизнен цикъл. Авторът предлага модел на кризисния процес, включващ фази като сигнална детекция, превенция, ограничаване на щетите, възстановяване и организационно учене. Особено значение се отдава на последната фаза – ученето от кризите, която често е пренебрегвана, въпреки че именно тя позволява дългосрочно повишаване на устойчивостта на организацията.

Йън Митроф формулира една от най-влиятелните управленски парадигми в областта на кризисния мениджмънт, като акцентира върху превенцията, системното мислене и културните предпоставки на кризисните явления. Значимостта на изследователя се състои в неговия принос към утвърждаването на кризисния мениджмънт като стратегическа управленска функция и в създаването на концептуални мостове между организационната теория, управлението на риска и изследванията на сложните системи. В този смисъл концепцията на Митроф остава референтна точка за съвременните изследвания на кризите и техния мениджмънт.

ДИСКУСИЯ И РЕЗУЛТАТИ

Въпреки безспорния си принос към развитието на кризисния мениджмънт, концепцията на Йън Митроф, представена в неговата книга „Управление на кризите преди тяхното възникване“ (Mitroff and Anagnos, 2000), може да бъде подложена на критичен прочит от позициите на теорията на хаоса, както и науката за комплексните адаптивни системи. Макар авторът да отчита системния и многоизмерен характер на кризите, неговият модел остава до значителна степен в рамките на рационално-планиращата управленска парадигма, която предполага възможност за предварително идентифициране, класифициране и контролиране на кризисните процеси. От гледна точка на теорията на хаоса, подобно допускане може да се разглежда като проблематично, тъй като кризите в социалните и организационните системи често възникват в резултат на нелинейни взаимодействия, чувствителност към началните условия и спонтанна ескалация на локални събития. В този смисъл типологиите на кризите, разработени от Митроф, макар и аналитично полезни, рискуват да редуцират динамичната и емерджентната природа на кризисните явления до относително стабилни и предсказуеми категории. Теорията на хаоса предполага, че именно непредвидимите и случайни комбинации от фактори, а не ясно разграничими типове заплахи, често играят решаваща роля за възникването на кризите (Цанов, 2017).

Критично може да бъде разгледан и акцентът, който Митроф поставя върху ранната детекция на кризите и тяхната превенция. Макар тази ориентация да е нормативно и практически оправдана, от перспективата на теорията на сложното тя предполага съществуването на достатъчно ясни и интерпретируеми „слаби сигнали“, които могат да бъдат разпознати и управлявани чрез подходящи организационни механизми. В реалността на сложните адаптивни системи обаче границата между нормална вариация и кризисна ескалация често е неясна, а много от сигналите стават разпознаваеми едва ретроспективно, след настъпването на кризата. Това поставя под въпрос степента, в която превенцията може да бъде институционализирана като надежден и универсален управленски принцип.

Моделът на Митроф, също така, предполага, че повишаването на организационната „кризисна зрялост“ води до по-висока степен на контрол и устойчивост. От гледна точка на теорията на сложното обаче, повишената структурираност и формализация на кризисните процедури може да произведе и обратни ефекти, като намаляване на приспособимостта, ограничаване на локалната автономия и засилване податливостта на организацията към кризи. Сложните

системи често демонстрират устойчивост не чрез централизирано планиране, а чрез децентрализация, импровизация и самоорганизация — аспекти, които остават неразработени в концепцията на Митроф.

В този контекст теорията на хаоса не отрича значението на кризисния мениджмънт, а по-скоро го преосмисля като процес на приспособяване, а не на предварително овладяване на бъдещата неопределеност. Докато Митроф търси начини кризите да бъдат управлявани „преди да се случат“ (ако това изобщо е възможно в пълна степен), подходът в контекста на теорията на хаоса акцентира върху способността на организациите да действат ефективно по време на самата криза, когато установените модели се разпадат и се появяват нови, емерджентни форми на ред.

Безспорно е, че книгата „Управление на кризите преди тяхното възникване“ представлява фундаментален труд в областта на кризисния мениджмънт. Неговите концептуални рамки могат обаче да бъдат допълнени и проблематизирани чрез интегриране на идеи от теорията на хаоса и теорията на сложното. Подобен интердисциплинарен прочит позволява да се премине от управлението на кризите като предвидими събития към разбирането им като неизбежни проявления на сложността и на хаоса, което отваря нови перспективи за адаптивно, нелинейно и еволюционно ориентирано управление.

Кризисният мениджмънт и теорията на хаоса имат пряка връзка и със синергетичната концепция за хаоса. В тази връзка видният български синергетик Димитър Йорданов Димитров отбелязва:

„Синергетичната концепция за хаоса съществено се отличава от интерпретациите на това понятие, които абсолютизират хаоса (съвременният деконструктивизъм). След като развитието е закономерно редуване на реда и хаоса, то това означава, че хаосът има, най-общо казано, творческа сила и способност да създава нов ред. От синергетична гледна точка раждането на новия ред от хаоса не се принуждава от никаква външна сила (по отношение на дадената реалност), а има спонтанен характер. Ето защо синергетиката се явява теория на самоорганизацията, а не теория на организацията.

Изследването на проблемите на взаимоотношенията на реда и хаоса не се свеждат до изучаването на техните взаимопреходи. То предполага и анализ на сложния въпрос: по какъв начин в резултат на такива преходи се заличава самото различие между тези аспекти на реалността и се осъществява техният синтез? Най-простата форма на такъв

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

синтез е понятието дисипативна структура – концептуалният фундамент на синергетиката. Синтезът на реда и хаоса в понятието дисипативна структура има два аспекта: а) нейният „ред“ съществува само за сметка на „хаоса“, внасян в средата; б) благодарение на своя „ред“ тя придобива способност адекватно да реагира на хаотичните въздействия на средата и с това да съхранява своята устойчивост; в нейното подредено поведение се проявяват „хаотични“ черти, но тези черти стават необходимо условие за нейното „подредено“ съществуване“ (Димитров, 2010, стр. 13-14).

Най-общо може да се каже, че в наши дни преобладаващото научно виждане относно *изпреварващата дейност в сферата на бизнеса* се свежда до следното допускане – това е комплексна система от методи, начини и средства за ранно откриване на слаби информационни сигнали за опасности, заплахи и рискове, с последващ анализ и прогнозиране на тяхното развитие, както и изработка на адекватни контрамерки за неутрализирането и отслабването им.

Мнозинството от авторите изрично подчертават, че изпреварването на кризисните състояния е сложен и значим проблем, който стои за разрешаване пред мениджърите и предприемачите на всяка една бизнес организация, като изпреварването на неблагоприятните събития чрез вземане на адекватни мерки е за предпочитане пред повсеместно разпространената практика да се действа след събитията (постфактум).

Казано пределно обобщено корпоративните предприемачи могат да имат и демонстрират в бизнес практиката два основни типа поведение: реактивно и изпреварващо.

Важно е да се подчертае, че *реактивното поведение* не е непременно отрицателно поведение. Тук, по една или по друга причина, се действа *post factum*, т.е. предприемат се действия след като едни или други събития така или иначе вече са се случили. Реактивното поведение на мениджърите и предприемачите се предопределя от избягването на рискове и инициативи, издигане в приоритет на конформизма, което цели запазване на статуквото (Цанов, 2023). Реактивното поведение, което се проявява след събитията, кореспондира с класическите линейни модели на управление, при които кризата се третира като дискретно събитие с ясна причинно-следствена връзка. Този подход, макар и функционален в стабилни и предвидими среди, има съществени ограничения при нелинейни и сложни системи, където малки промени в началните условия могат да предизвикат непредвидими

и емерджентни последствия (възникващо ново качество, което не може да се обясни само чрез отделните части, а се появява от тяхното взаимодействие). В терминологията на хаоса, реактивното управление се характеризира с ниска способност за справяне с неблагоприятни събития и процеси, както и с ограничена приспособимост. То съхранява статуквото, но не увеличава устойчивостта на организацията към неочаквани събития.

Изпреварващото поведение показва коренно различни характеристики от реактивното. В случая се действа изпреварващо, т.е. преди отрицателните събития и процеси изобщо да са се проявили. Изпреварващото поведение предполага и изисква поемане на инициативи и рискове (не, разбира се, безразсъдни), полагане в основата на корпоративното развитие на конструктивната промяна и разрушаването на закостенялото статукво. Мениджърите и предприемачите, които действат изпреварващо, са своеобразни организационни смутители и убедени противници на застоя и ентропията в организацията. В случая терминът „организационен смутител“ не трябва да се възприема в отрицателен смисъл, т.е. като лице, което е провокатор, размирник, нарушител, раздорник, а като субект – носител на новото, който смущава (обезпокоява) установения ред в компанията и я води към положителна промяна. Изпреварващото поведение може да се тълкува като приложение на принципите на адаптивност в сложните системи. В хаотични условия, където заплахите и рисковете се проявяват нелинейно и често неочаквано, превантивната инициатива и поемането на обосновани рискове позволяват на организацията да се приспособи и самоорганизира по време на дезорганизиращи фактори. Организационните смутители играят ролята на локални дестабилизатори, които въвеждат нова информация, стимулират конструктивни промени и увеличават възможностите за правилни решения. Те предотвратяват застой и ентропия, като същевременно позволяват на системата да остане гъвкава и адаптивна в контекста на висока неопределеност. Този подход е също така съвместим с идеята за „слаби сигнали“, която е ключова за изпреварващото поведение. В хаотични системи ранното разпознаване на слаби сигнали е от фундаментално значение, защото малки и на пръв поглед незначителни индикации могат да се превърнат в катастрофални последствия чрез нелинейни ефекти. Способността на мениджърите и предприемачите да идентифицират тези сигнали и да изградят адекватни контрамерки представлява проактивен механизъм на управление на хаоса, който повишава устойчивостта и еволюционната способност на организацията.

В заключение може да се каже, че реактивното поведение отговаря на линейни, контролируеми сценарии, докато изпреварващото поведение и ролята на организационните смутители демонстрират принципите на нелинейност, емерджентност, чувствителност към начални условия и адаптивна самоорганизация, които са характерни за теорията на хаоса в сложните системи.

Както става ясно, кризисният мениджмънт може (възможно е) да се интерпретира в проблемното поле на теорията на хаоса (и реда). Въпрос на време е това да стане обективен научен факт и най-вече да започне да се използва за практически цели.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Кризисният мениджмънт представлява едно от най-динамично развиващите се и интердисциплинарни направления в съвременната управленска наука. Анализът показва, че класическите подходи, изградени въз основа на реактивното поведение, макар и функционални при предсказуеми и стабилни условия, често се оказват недостатъчни в контекста на сложни и нелинейни организационни системи. В този смисъл концепцията на Йън Митроф за проактивното управление на кризите предлага полезен аналитичен и практически инструментариум, като акцентира върху ранното разпознаване на слаби сигнали, превантивната подготовка и изграждането на организационна „кризисна зрялост“. Изпреварващото поведение, което изисква инициативност, конструктивна промяна и умерено поемане на рискове, се явява ключов механизъм за повишаване на приспособимостта на организациите и минимизиране на негативните ефекти от кризисните събития.

От гледна точка на теорията на хаоса, кризите не могат да бъдат изцяло предвидени или контролирани чрез линейни модели, тъй като малки промени в началните условия могат да предизвикат значителни и непредсказуеми последствия. В този контекст, изпреварващото поведение и ролята на „организационните смутители“ се интерпретират като стратегически механизми за самоорганизация и управление на процесите и явленията, които повишават устойчивостта и гъвкавостта на организацията. Те позволяват на мениджърите и предприемачите да интегрират сложността и неопределеността на съвременната среда в управленските решения, превръщайки хаотичните фактори от заплаха в източник на нови възможности.

Бъдещето поле за научни изследвания на кризисния мениджмънт е тясно свързано с интердисциплинарното интегриране на теорията на хаоса и науката за сложното. Възможните изследователски направления включват моделиране на нелинейни и адаптивни организационни процеси, разработване на инструменти за разпознаване на заплахи, изследване на взаимодействието между реактивни и проактивни стратегии, както и оценка на ролята на организационните смутители за стимулиране на положителни промени. По този начин, развитието на кризисния мениджмънт ще изисква преминаване от традиционното управление на събитията към адаптивни, проактивни и съобразени с хаоса управленски парадигми, които съответстват на динамичната и непредсказуема реалност на съвременния бизнес и социален живот.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Димитров, Димитър Й. (2010). *Социална синергетика*. София: Университетско издателство „Стопанство“.
2. Кондратьев, Николай. (1928). *Большие циклы конъюнктуры*. Доклады и их обсуждение в Ин-те экономики / Н. Д. Кондратьев, Д. И. Опарин. Рос. асоц. науч.-исслед. ин-тов обществ. наук. Москва: Ин-т экономики.
3. Маринов, Руси. (2015). *Кризисен мениджмънт – информационни стратегии и интернет платформи*. София: НБУ.
4. Файншмидт, Евгений А. (2014). *Кризис-менеджмент*. Москва: МЭСИ.
5. Цанов, Иван. (2023). *Управление на риска в корпоративната сигурност*. Е-книга. София: БАК.
6. Цанов, Иван. (2017). *Хаосът и редът в контекста на управлението*. София: БАК.
7. Jaques, Tony. (2010). *Reshaping Crisis Management: The Challenge for Organizational Design*. – In: *Organizational Development Journal*, 28(1), pp. 9-17.
8. Mitroff, Ian, Anagnos, Gus. (2000). *Managing Crises Before They Happen: What Every Executive and Manager Needs to Know About Crises Management*. Amacom Books.

За автора

Проф. д.н. Иван Цанов Цанов

Водещ изследовател R4

Институт по предприемачество – УНСС

e-mail: ivan.tsanov@unwe.bg

ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ МОДЕЛИ В ЦИКЪЛА РАЗКАЗИ „ВЕЧЕРИ В АНТИМОВСКИЯ ХАН“ НА ЙОРДАН ЙОВКОВ

Иван Цанов³

Резюме: Статията разглежда предприемаческите модели, представени в цикъла разкази „Вечери в Антимовския хан“ на Йордан Йовков, като ги интерпретира през призмата на икономическата теория и по-специално на институционалната икономика. Изследването изхожда от предпоставката, че макар Антимовския хан да е художествено (измислено) пространство, неговото функциониране предполага наличието на реалистичен икономически модел, характерен за периферните аграрни общества в началото на XX век. Анализът показва, че ханът може да бъде разглеждан като диверсифицирана микроикономическа единица, която съчетава услуги по настаняване, хранене, търговия и социална комуникация. Особено внимание е отделено на фигурата на Сарандовица, интерпретирана като предприемач, който управлява ресурсите на предприятието, поддържа снабдителни мрежи и изгражда доверие сред клиентите чрез система от неформални кредитни отношения. В статията се аргументира, че икономическата устойчивост на хана произтича от неговата способност да намалява транзакционните разходи и да функционира като локален център за обмен на информация и стоки. Разгледан е и историческият контекст на Южна Добруджа през периода на румънско управление, който оказва влияние върху стопанската конюнктура и върху адаптивността на местните предприемачи. В този контекст ханът се интерпретира като ендегенна институция, възникнала в условия на инфраструктурна ограниченост и икономическа несигурност. Статията предлага интердисциплинарен подход, който свързва литературния анализ с икономическата история и предприемаческата теория. В заключение се подчертава, че предприемаческите практики, представени в Йовковите разкази, разкриват важни аспекти от социално-икономическия живот на българската провинция през първите десетилетия на XX век. Изследването открива и възможности за бъдещи анализи на предприемаческите модели в българската литература.

³ Проф. д.н. Иван Цанов, водещ изследовател R4, Институт по предприемачество, Университет за национално и световно стопанство, E-mail: ivan.tsanov@unwe.bg

Ключови думи: Вечери в Антимовския хан, Йордан Йовков, предприемачески модел, предприемачество, нова икономическа критика, институционална икономика, Добруджа

ВЪВЕДЕНИЕ

Цикълът разкази „Вечери в Антимовския хан“ на гениалния български писател Йордан Йовков (1928) традиционно се разглежда през призмата на литературознанието – т.е. като художествено повествование, нравствена философия на литературните послания и психологическа дълбочина на персонажите. Най-общо казано литературоведските изследвания се концентрират върху хуманистичните възгледи на автора, върху символиката на добруджанския свят и върху специфичния йовковски модел на опиасние, в който делничното и митичното съжителстват в особено хармонично равновесие. Въпреки това един съществен пласт от социалната реалност, която тези разкази пресъздават, остава почти неизследван. Това е икономическата и предприемаческата структура на пространството (Антимовския хан и неговата близка и далечна среда), в което се развива действието. Макар разказите да са създадени като художествена интерпретация на живота в Добруджа (Южна), те неизбежно съдържат и конкретни модели на стопанска организация, търговски взаимоотношения и форми на предприемаческа инициатива. Всичко това до този момент не е било системно анализирано от българската литературна критика, което, разбира се, не бива и да се очаква от нея. Литературознанието не се занимава нито с икономическа теория и практика, нито с предприемаческа теория и практика. Последните, обаче, са в основата на нашия изследователски интерес и поради тази причина възнамеряваме да анализираме и интерпретираме цикъла разкази на Йордан Йовков именно от тази гледна точка.

Настоящото изследване изхожда от предпоставката, че художественият свят на Йовков, независимо от своята условност (Антимовския хан не съществува, а е плод на писателското въображение), е дълбоко вкоренен в социално-икономическата реалност на своето време (първата четвърт на XX век). Самият Антимовски хан, макар и литературно конструирано пространство, не може да бъде мислен извън определена логика на функциониране, която предполага конкретен предприемачески модел. Ханът е едновременно място за срещи, обмен на информация, търговия, транзит и социална комуникация. Той изпълнява ролята на своеобразен икономически възел в селската и регионалната мрежа на Добруджа, в който се пресичат различни потоци – на хора, на стоки и на разкази. В този смисъл

художествената сцена, върху която се разгръщат йовковите истории, предполага съществуването на определена организационна и стопанска логика, без която подобна организация не би могла да съществува.

В литературната традиция ханът често се възприема като място на спонтанно общуване и човешки срещи, но в икономически план той е и предприятие, което изисква управление на ресурси, поддържане на инфраструктура, снабдяване със стоки и регулиране на отношенията между различните участници в това пространство. В разказите от цикъла тези процеси не са описани директно като икономически механизми, но те присъстват имплицитно в поведението на героите, в техните роли и в структурата на социалните отношения. Персонажи като ханджийките (старата и младата Сарандовица), Калмука, пътуващите търговци, селските стопани и случайните гости формират една сложна мрежа от взаимодействия, която може да бъде разглеждана и като модел на микроикономическа система.

Особено показателно е, че самият Йордан Йовков е споделял, че именно този цикъл разкази е сред най-скъпите за него творби, а може би и най-скъпата. В интервю с Христо Бръзицов Йовков заявява дословно: „... когато имам такава слабост, такава любов към „Вечери в Антимовския хан“... (Интервю на Христо Бръзицов с Й. Йовков и съпругата му Д. Йовкова, 2026). Това признание подсказва, че около „Вечери в Антимовския хан“ се концентрира един особено значим за автора художествен опит – опит за пресъздаване на цялостен свят, в който човешките съдби се преплитат в рамките на общо пространство на общуване и съжителство. Именно тази цялостност на художествения свят позволява да бъде търсена и неговата икономическа и предприемаческа логика, която стои в основата на социалното взаимодействие между героите.

Настоящата статия предлага интердисциплинарен прочит на цикъла, в който литературният анализ се съчетава с елементи от икономическата история и анализ, както и с теорията на предприемачеството. Целта е да се покаже, че зад привидно идиличната атмосфера на хана се крият структури на предприемаческо действие, които оформят рамката на социалния живот в разказите. По този начин нашето изследване се стреми да открие нова перспектива към добре познатия художествен свят на Йовков, описван и анализиран досега стотици пъти от различни представители на литературната критика. Основната ни задача е съвсем различна – разкриване на предприемаческите модели, които правят възможно съществуването на самия Антимовски хан и на общността, която се събира около него.

ТЕОРЕТИЧНА РАМКА

Нова икономическа критика

Разглеждането и интерпретацията на литературни произведения, не само през призмата на „чистото“ литературознание, не е по принцип нещо ново. В самото литературознание, например, съществува специална интердисциплинарна област, която се казва нова икономическа критика (New Economic Criticism). Трудно е да се каже какво точно представлява тази интердисциплинарна област – дали е подход, методология или метод. Едно обаче е безспорно – визираният подход анализира литературни произведения (разкази, новели, романи, поезия) от икономическа гледна точка. Колко успешно го прави, това е вече съвсем друг въпрос. Най-често тук се проучват следните аспекти: Как икономически понятия и метафори са използвани в текста; Как пазарът, финансовите отношения и стопанският обмен са представени чрез литературни средства; Какво ни казва социално-историческия контекст на произведението за икономическата система и стопанските отношения. Като че ли ключовата идея на новата икономическа критика е, че литературните персонажи могат да бъдат описвани, анализирани и интерпретирани като икономически агенти с всички произтичащи от това последствия.

Първопроходният академичен сборник в сферата на новата икономическа критика излиза през 1999 г., като негови съставители са Марта Уудманси и Марк Остийн (The New Economic Criticism. Studies at the Intersection of Literature and Economics). В този сборник се предлагат четири подхода, които могат да се използват в рамките на новата икономическа критика. Нека да ги разгледаме накратко.

Първият подход е наречен „производство“ (production). Тук се проучват индивидуалните възгледи на автора за парите, доходите на писателите от творческия им труд, както и техните позиции в рамките на пазарните отношения.

Вторият подход се казва „вътрешна циркулация“ (internal circulation). В случая се използват емпирични методи за да се изследват действията на литературните герои свързани с покупки, продажби, кредити, дългове, печалби, загуби, финансови транзакции и други подобни.

Третият подход е наименуван „външна циркулация и потребление“ (external circulation and consumption). Фокусът тук се поставя върху проблема за издаването и продажбата на литературните произведения.

Четвъртият подход е „метатеоретичният“ (metatheoretical). При този подход става дума за изследвания свързани с употребата на икономически понятия в литературните текстове.

Можем да обобщим, че новата икономическа критика представлява интердисциплинарен подход, който изследва връзките между литературата и икономическите процеси. Тя се появява като реакция срещу традиционното отделяне на естетическите и материалните аспекти на културата и предлага нови аналитични инструменти за разбиране на литературния текст. Както всяка теоретична перспектива, тя има както значими предимства (силни страни), а така също и определени ограничения (слаби страни).

Силни страни на новата икономическа критика

Една от основните силни страни на новата икономическа критика е нейният интердисциплинарен характер. Този подход свързва литературознанието с икономиката, социологията и културните изследвания. По този начин се разширява аналитичният инструментариум на литературната теория и се откриват нови перспективи за интерпретация на художествените текстове.

Втора силна страна е разширяването на контекста на литературния анализ. Новата икономическа критика насочва вниманието не само към текста, но и към условията на неговото създаване, разпространение и потребление. Така литературата се разглежда като част от по-широка културна и икономическа система, в която участват автори, издатели, читатели и пазари.

Трета силна страна е възможността за нови интерпретации на литературните произведения. Анализът на теми като пари, собственост, обмен, дълг или печалба позволява да се открият смислови пластове, които често остават напълно незабелязани в традиционните литературоведски прочити.

Четвърта силна страна е вниманието към материалността на литературния труд. Подходът подчертава, че писателската дейност не съществува извън икономическите условия на своето време – авторите работят в определени пазарни структури и културни институции. Това допринася за по-реалистично разбиране на литературното производство.

Слаби страни на новата икономическа критика

Наред с предимствата си новата икономическа критика има и редица слаби страни. Една от тях е рискът от редукационизъм. Понякога икономическите фактори могат да бъдат прекомерно изтъкнати за сметка на естетическите, художествените или психологическите аспекти на литературата. В подобни случаи

литературното произведение се свежда почти изцяло до икономически отношения, макар и това да се среща твърде рядко.

Друга слаба страна е методологическата нееднородност на подхода. Новата икономическа критика не разполага с ясно дефинирана обща теория или единна методология. Тя по-скоро представлява съвкупност от различни изследователски стратегии, което понякога води до концептуална разпокъсаност.

Трета слаба страна е опасността от анахронизъм. Прилагането на съвременни икономически категории към литературни текстове от други исторически епохи може да доведе до неточни или прекалено модернизирани интерпретации.

Накрая може да се посочи и ограничената приложимост към някои типове текстове. Не всяко литературно произведение съдържа ясно изразени икономически мотиви или социални отношения, което прави икономическия анализ по-труден или по-малко продуктивен, а понякога и невъзможен.

Обща оценка на новата икономическа критика

Въпреки своите безспорни ограничения (слаби страни) новата икономическа критика представлява важен принос към съвременното литературознание. Тя разширява традиционните интерпретативни модели и насочва вниманието към материалните и институционалните измерения на литературата. Най-голямата ѝ сила се проявява тогава, когато се използва в комбинация с други теоретични подходи, като по този начин се избягва едностранчивото тълкуване на литературните произведения.

Институционалната икономика като теоретична рамка

Въпросът за теоретичната рамка на предприемаческите модели при анализа на цикъла разкази „Вечери в Антимовския хан“ неизбежно поставя проблема за избора на икономическа теоретична перспектива, през която могат да бъдат интерпретирани художествените модели на психологическо, социално и стопанско взаимодействие. Когато се разглежда литературен текст, в който икономическите отношения по никакъв начин не са формулирани като абстрактна теория, а са въплътени в поведението на персонажи, в практиките на стопански обмен и в социалната организация на едно локално пространство каквото е Антимовския хан, най-подходяща, според нас, се оказва рамката на *институционалната икономика*. Тя позволява да се мисли икономическата дейност не само като система от рационални решения, свързани с производството и потреблението, а като сложна мрежа от институции, норми, практики и неформални правила, които

регулират взаимодействието между хората (North, 1990). Именно в тази перспектива художественият свят на седемте разкази може да бъде разгледан като своеобразна лаборатория на социални и икономически отношения, в която се наблюдава функционирането на различни механизми на координация, доверие и обмен.

В рамките на институционалната икономика особено важна е идеята, че икономическите процеси никога не съществуват извън институционалната среда. Институциите – разбирани и като формални правила, а така също и като неформални норми – структурират поведението на участниците в икономическия живот и създават условията, при които обменът става възможен и устойчив. Ако тази перспектива бъде приложена към художественото пространство на разказите, вниманието неизбежно се насочва към хана в сърцето на Добруджа като централна социална и икономическа сцена, в която се срещат различни актьори – пътници, търговци, селяни, случайни посетители – и в която техните взаимодействия придобиват относително стабилна форма. В този смисъл ханът може да бъде интерпретиран не просто като топос на повествованието или като декоративен елемент на селския пейзаж, а като институция, която организира и регулира обмена между хората.

Особено продуктивна в този контекст е идеята за ендегенната институция. От гледна точка на институционалната икономика много социални структури възникват не чрез централизирано решение или формално законодателство, а като резултат от практическите нужди на конкретните общности. Те се формират постепенно в процеса на взаимодействие между участниците и се утвърждават, когато се окажат ефективни за решаването на определени проблеми на координацията. Именно в този смисъл Антимовския хан може да бъде разглеждан като ендегенна институция, която се появява в отговор на конкретни условия на социална и икономическа несигурност. Пространството, в което се развива действието на разказите, е периферна селска среда, характеризираща се с ограничена инфраструктура, трудна комуникация и относително слабо институционално присъствие на държавата. В подобен контекст възниква необходимостта от място, което да концентрира обмена, да осигурява временен подслон и да създава възможност за среща между различни социални групи. Ханът изпълнява именно тази функция, като постепенно се превръща в естествен център на локалната икономическа и социална динамика.

От гледна точка на теорията на транзакционните разходи подобна институция може да бъде обяснена и чрез логиката, предложена от Роналд Коуз. Според този тип анализ всяка

икономическа дейност предполага определени разходи, свързани с търсенето на информация, договарянето на условията на обмен и гарантирането на изпълнението на договореностите (Coase, 1988). В среда на висока несигурност (българската стопанска среда през първата четвърт на XX век е именно такава) тези разходи могат да бъдат значителни и да възпрепятстват самия обмен. Антимовският хан функционира именно като механизъм за тяхното намаляване. Той предоставя пространство, в което участниците могат да се срещнат, да обменят информация и да установят относително стабилни отношения. Наличието на такова място съкращава времето и усилията, необходими за намиране на партньор за обмен, а също така създава условия за повтораемост на взаимодействията, което е ключов фактор за изграждането на доверие.

Тук се появява и друг важен аспект на институционалната перспектива – ролята на социалния капитал. В икономическите теории, които акцентират върху институциите, доверието се разглежда като важен ресурс, който прави възможно функционирането на пазарните отношения. Когато хората споделят определени норми и очаквания за поведението на другите, необходимостта от формални гаранции и контрол значително намалява. В пространството на хана това доверие се създава и поддържа чрез постоянството на контактите и чрез формирането на общност от участници, които постепенно започват да се разпознават един друг. Ханът не е просто място на временен престой, а своеобразен социален възел, в който се натрупва репутация и се създава мрежа от взаимоотношения. Тази мрежа функционира като механизъм за саморегулация, тъй като поведението на всеки участник се наблюдава и оценява от останалите.

В този смисъл репутацията се превръща в ключов инструмент за стабилизиране на обмена. В условията на слабо формализирани институции именно репутацията изпълнява ролята на гаранция за надеждност. Хората, които редовно посещават хана, постепенно изграждат определен образ в очите на останалите – като честни или нечестни, като щедри или користни, като надеждни или непредсказуеми партньори. Този образ влияе върху готовността на другите да влизат в обменни отношения с тях и по този начин създава своеобразна морална икономика на взаимодействието. От тази гледна точка ханът функционира като пространство, в което икономическите и етическите норми се преплитат и взаимно се подкрепят.

Подобна интерпретация позволява да се направи и връзка с идеята за спонтанния ред, формулирана в икономическата философия на Фридрих Хайек (1996). Според този възглед сложните социални структури често възникват без централен план или

предварително замислен проект. Те се оформят постепенно в резултат на множество индивидуални действия, които се координират чрез неформални правила и общи практики. В случая имат място и възгледите на Димитър Йорданов Димитров (2010) за постоянните преходи между хаоса и реда в сферата на обществените отношения, както и за социалната синергетика. Ханът може да бъде мислен именно като такъв микро-модел на спонтанен ред. Неговото съществуване не е резултат от административно решение или от институционална политика, а от естествената необходимост на хората да създадат място за среща и обмен. С течение на времето това място придобива стабилност и започва да функционира като локален център на социалната динамика.

В същото време обаче този спонтанен ред не е напълно неутрален или чисто функционален. Той е проникнат от определен етичен код, който регулира поведението на участниците и определя границите на допустимото. В художествения свят на разказите икономическите отношения не са представени като безличен пазарен механизъм, а като част от по-широка система от морални ценности и социални очаквания. Щедростта, честността, гостоприемството и уважението към другия, се оказват също толкова важни за функционирането на обмена, колкото и чисто материалните интереси. Така икономическата логика на взаимодействието се вписва в един по-широк културен контекст, който придава на институцията на хана специфичен характер.

Анализът на Антимовския хан като институция позволява да се види как в рамките на художествения текст се моделира една своеобразна икономика на всекидневния живот. Последната не се изгражда въз основа на абстрактни пазарни механизми, а въз основа на конкретни човешки отношения, на доверие и на взаимни очаквания. В този смисъл литературният текст се оказва ценен източник за разбиране на социалните и икономическите практики на една историческа и културна среда, останала в миналото. Чрез него могат да бъдат наблюдавани процесите, чрез които общностите създават свои собствени институции и механизми на координация, когато формалните структури са недостатъчни или просто отсъстват.

Така институционалната икономика предоставя продуктивна теоретична рамка, която позволява да се интерпретира художественото пространство не само като естетическа конструкция, но и като модел на социално и икономическо взаимодействие. Ханът се разкрива като ключова институция, която организира обмена, намалява несигурността и създава условия за възникването на доверие. В същото време той въплъщава и идеята за спонтанен ред, който се формира органично в рамките на една локална общност и се поддържа чрез мрежа от неформални норми и

репутационни механизми. Именно в това съчетание между икономическа функционалност и морална регулация се крие особенният принос на подобен анализ, който позволява да се мисли литературният текст като пространство, в което се пресичат културни, социални и икономически теоретични и практически полета.

Кръчмата на Антимовския хан
Източник: chatgpt.com

ДИСКУСИЯ И РЕЗУЛТАТИ

Антимовския хан като икономически, предприемачески и транспортен възел

За да се разбере икономическата логика на съществуването на хановите по българските земи през първите десетилетия на XX век, е необходимо да се вземе предвид общата структура на транспорта и търговията в България около и след Първата световна война. Железопътната мрежа вече е изградена в значителна степен и свързва основните икономически центрове на страната, но тя далеч не обхваща всички региони и особено периферните селски райони, към които спада и Антимовския хан. Много междуселищни пространства остават извън непосредствения обхват на железницата, което означава, че значителна част от придвижването на хора и стоки продължава да се осъществява по традиционните сухопътни пътища. Автомобилният транспорт по това време все още е голяма рядкост и по-скоро белег на социален престиж, отколкото масово средство за придвижване. Автомобилите се срещат главно в

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

големите градове и сред по-заможните обществени слоеве, докато в провинцията и особено в селските райони основното средство за транспорт продължават да бъдат конете и каруците. Именно поради това икономическият живот в значителна степен се организира около по-бавни и локални форми на движение, които изискват места за спиране, почивка, търговия и обмен на информация. В същото време вътрешната търговия на страната има ясно изразен селскостопански характер. Значителна част от икономическия обмен е свързана с движението на земеделска продукция, добитък, занаятчийски изделия и дребна стока между махалите, селата и малките градове. Всички тези фактори създават условия, при които ханът остава икономически рационален тип предприятие, особено в междуселищните пространства и в малките градски центрове, където той функционира като естествено звено в инфраструктурата на пътя и местната търговия.

През 20-те години на XX век ханът вече не притежава архитектурните характеристики на класическия османски кервансарай. Той не е масивен отбранителен комплекс със затворен вътрешен двор и високи стени, предназначен да защитава пътуващите кервани. Вместо това се наблюдава по-скромна и адаптирана към местните условия архитектура. Най-често става дума за приземна или двуетажна постройка, около която се оформя двор, в който се намират обор или навеси за животните на пътуващите. В самата сграда обикновено има помещение за общо хранене, което изпълнява ролята на гостилница или кръчма, както и няколко стаи, предназначени за нощуване на пътници. Тези помещения рядко предлагат висок комфорт, но осигуряват необходимия минимум за почивка и пренощуване. В много случаи именно кръчмарската функция постепенно се превръща в централна за икономическото съществуване на хана. В резултат на тази трансформация ханът започва да функционира като своеобразен хибрид между традиционно пътно убежище и местна гостилница, в която се съчетават функции на подслон, хранене и социална комуникация.

Икономическият модел на подобно предприемаческо предприятие около 1920 г. се основава на няколко основни източника на приходи. На първо място са нощувките, които се използват от търговци, пътуващи селяни, занаятчии и различни посредници в местната търговия. Тези нощувки обаче рядко представляват най-значимия източник на печалба. Много по-важна роля играят продажбите на храна и напитки, които формират по-голям дял от приходите на подобно предприятие. Пътуващите спират в хана не само за да пренощуват, но и за да се нахранят, да се стоплят или да прекарат известно време в разговор с други

посетители. Допълнителен източник на доход може да бъде подслонът за животни, тъй като пътуващите с коне или каруци се нуждаят от място, където да оставят животните си за нощта. Понякога ханът изпълнява и функция на временен склад за стоки, които се пренасят между различни населени места. В икономическо отношение обаче е важно да се отбележи, че печалбата често произтича повече от кръчмарската дейност, отколкото от самите нощувки. Продажбата на вино, ракия и храна осигурява постоянен поток от приходи и привлича не само пътници, но и местни жители.

От друга страна, поддържането на подобно предприятие е свързано и с редица разходи. Необходимо е постоянно да се поддържа сградата и дворното пространство, което изисква средства и труд. Ханджийката Сарандовица (старата и младата) трябва да закупува храни и напитки, които да предлага на посетителите, както и фураж за животните на пътуващите. В зависимост от конкретната ситуация могат да съществуват и административни задължения като плащане на наем (не е изключено Антимовският хан да не е собственост на Сарандовица) или данъци. Особено важно икономическо обстоятелство е следвоенната инфлация, която България преживява след края на Първата световна война. Тя води до нестабилност на цените и до значителни колебания в покупателната способност на населението. В подобна ситуация оборотът на хана може да изглежда висок в номинално изражение, но реалната печалба често остава несигурна. Допълнителен риск представляват вересиите (използване или вземане на нещо, което се плаща по-късно), тъй като част от клиентите могат да отлагат плащанията си или да оставят дългове, които не винаги се събират успешно.

В този период се наблюдава и постепенна промяна в терминологията, използвана за обозначаване на подобни места за подслон. В градската среда все по-често започва да се използва думата „хотел“, която обозначава по-модерна форма на настаняване, ориентирана към индивидуални стаи и по-високо ниво на комфорт. Терминът „страноприемница“ (славянска етимология) се появява в по-официален и административен контекст и често се използва в документи или нормативни текстове. Въпреки това в малките населени места и в народната реч продължава да доминира традиционното название „хан“ (турско-персийска етимология). От икономическа гледна точка разликата между тези понятия отразява различни модели на организация. Хотелът е ориентиран към индивидуалния клиент и към по-висок стандарт на обслужване, докато ханът остава свързан преди всичко с пътя, с движението на стоки, с конете и каруците, както и с общостния характер на социалните контакти.

Причините за продължаващото съществуване на хановите през 20-те години на XX век могат да бъдат обяснени чрез няколко структурни фактора. На първо място стои аграрният характер на българската икономика, в която селското стопанство заема доминиращо място и генерира значителна част от икономическите връзки между различните региони. Вторият фактор е бавната моторизация на транспорта, което означава, че традиционните средства за придвижване продължават да играят централна роля в ежедневието. Третият фактор е ниската покупателна способност на населението в провинцията, което ограничава развитието на по-скъпи и модерни форми на настаняване. Четвъртият фактор е социалната функция на хана, който се превръща в място за срещи, разговори и обмен на информация. В този смисъл ханът не е просто място за пренощуване, а своеобразен локален център на комуникация, в който се научават новини за цените на зърното, договарят се сделки и понякога се разрешават спорове между търговци и селяни.

Когато всички тези икономически и социални особености се поставят в контекста на художествения свят на Йордан Йовков, става ясно, че Антимовския хан принадлежи именно към този междинен тип предприятие. Той вече не е класически османски кервансарай, но същевременно не е и модерен европейски хотел. По-скоро представлява селска предприемаческа единица, която функционира в условията на периферна и отслабена икономика и следвоенна нестабилност. Именно тази транзитивност прави хана особено интересен обект за анализ, защото той отразява прехода между традиционни и модерни форми на икономическа организация.

В по-широка историческа перспектива съществуването на хановите около 1920 г. може да се разглежда като част от постепенната трансформация на институциите на пътното обслужване. Тази трансформация преминава през няколко етапа, които условно могат да се проследят в последователността кервансарай, хан, страноприемница и хотел. Промяната между тези форми не настъпва рязко, а се осъществява постепенно под въздействието на транспортната модернизация, урбанизацията и развитието на нови икономически практики. Ханът се оказва важен междинен елемент в този процес, защото съчетава традиционни функции на пътено убежище с нови роли, свързани с местната търговия и социалната комуникация. В този смисъл той може да бъде разглеждан не само като архитектурен или битов феномен, а като специфична институция на икономическия живот в българската провинция през първите десетилетия на XX век.

Румънската окупация на Южна Добруджа

Фактът, че пространството на Антимовския хан и по-широкият регион на Южна Добруджа през значителна част от периода, в който могат да се ситуират Йовковите разкази, се намира под румънска власт, представлява важен историко-икономически контекст, който неизбежно влияе върху предприемаческия модел, функциониращ в рамките на хана. След Междусъюзническата война Южна Добруджа преминава под управлението на Кралство Румъния, а този статут се запазва до Крайовската спогодба (1940 г.), когато областта отново се връща в пределите на България. Това означава, че в десетилетията след Първата световна война местната икономика функционира в условия на чужда държавна администрация, различна данъчна система, променени търговски връзки и нова политическа рамка, което неизбежно се отразява върху формите на локално предприемачество.

В подобна ситуация стопанската среда придобива характеристики на периферна икономика, която е едновременно интегрирана в административната и фискална система на румънската държава, но културно и социално остава тясно свързана с българското население и неговите традиционни икономически практики. Тази двойственост създава специфичен тип икономическа конюнктура, при която локалните предприятия трябва да се приспособят към нови институционални условия, без обаче да разполагат с достатъчно капитал или инфраструктурни ресурси. В такъв контекст малките стопански единици като хана се превръщат в особено устойчиви икономически структури, защото тяхната дейност е сравнително автономна и зависима предимно от локалния поток на хора и стоки.

Предприемаческият модел на Антимовския хан може да бъде разглеждан именно като адаптация към тази специфична политико-икономическа среда. Ханът функционира в периферията на по-големи икономически центрове и поради това не е пряко зависим от големите търговски мрежи или от индустриалното производство. Неговата икономика се основава на движението по пътищата, на регионалната аграрна търговия и на постоянния обмен между селските общности. Поради тази причина промяната на държавната граница не унищожава автоматично подобни предприятия. Напротив, в известен смисъл те дори придобиват по-голямо значение, защото в условията на административна трансформация именно локалните институции осигуряват стабилност и предсказуемост в ежедневието икономически живот.

Румънското управление обаче оказва съществено влияние върху общата стопанска конюнктура на региона. Южна Добруджа е предимно аграрен район, в който земеделието и търговията със

селскостопанска продукция играят водеща роля. Румънската държава се стреми да интегрира областта в собствената си икономическа система, което означава пренасочване на част от търговските потоци на север, към дунавските и черноморските пазари на Румъния. Това неизбежно води до определени напрежения и трансформации в традиционните търговски маршрути, които преди това са били ориентирани към българския вътрешен пазар. За малки предприятия като хановете тази промяна се проявява най-вече чрез колебания в потока от пътуващи търговци и чрез променящите се икономически връзки между селата и градовете.

Въпреки тези трансформации ханът остава икономически жизнеспособен, защото неговият бизнес модел е силно локализиран и гъвкав. Основните клиенти са каруцари, дребни търговци, лозари, занаятчии и селяни, които пътуват между селата и малките градове. Тези хора продължават да се движат по същите пътища независимо от променената политическата граница, защото икономическите нужди на ежедневието не изчезват с промяната на държавната принадлежност. Така ханът се превръща в своеобразна точка на непрекъснатост в един период на политическа нестабилност. Той запазва старите социални и търговски мрежи, дори когато административната рамка се променя.

В този смисъл предприемаческата логика на Сарандовица и на подобни стопани може да бъде разбрана като стратегия за оцеляване в периферна и политически нестабилна среда. Този тип предприемачи не разчитат на големи инвестиции или на подкрепата на държавни институции (ако изобщо разчитат), а на гъвкавото управление на ресурси, на поддържането на лични контакти и на изграждането на доверие сред клиентите. Ханът функционира като микроикономическа система, в която обменът на храна, напитки, услуги и информация създава стабилен поток от приходи, дори в условията на по-широка икономическа несигурност.

От тази гледна точка пространството на Антимовския хан може да се интерпретира и като своеобразна „икономика на границата“. Макар формално да се намира в рамките на румънската държава, неговата социална и икономическа динамика остава дълбоко свързана с българската културна и стопанска традиция. Именно тази комбинация между политическа периферия и локална икономическа устойчивост придава на Йовковия художествен свят особена историческа плътност. Ханът се явява не просто литературна сцена, а институция, която въплъщава адаптивността на малкия предприемач в условията на променящи се държавни граници и нестабилна стопанска конюнктура.

Предприемачески модел на Антимовския хан

Когато се разглежда предприемаческата логика на Антимовския хан, става ясно, че зад привидно простата и дори битова картина, която Йордан Йовков рисува в своя цикъл разкази, стои сравнително сложен предприемачески модел, типичен за периферните икономически пространства на Югоизточна Европа в началото на XX век. Този модел не е формализиран в модерния смисъл на корпоративна или индустриална организация, но въпреки това съдържа всички основни елементи на предприемаческа дейност, включително инвестиция, управление на риск, организация на ресурсите и поддържане на устойчив поток от приходи. В центъра на тази система стои фигурата на ханджията (в конкретния случай имаме ханджийка), който може да бъде разглеждан като характерен предприемач на периферна икономика. Той не управлява голям капитал, не разполага с развита административна структура и не работи в рамките на модерна финансова система, но въпреки това осъществява икономическа дейност, която изисква стратегическо мислене, способност за адаптация и непрекъснато управление на несигурността.

Първият и най-важен елемент от този предприемачески модел е *инвестицията в недвижим имот*. Ханът като сграда представлява основният производствен актив на предприятието. Той е едновременно място за настаняване, пространство за търговия и социална среда, в която се осъществява обмен на стоки, услуги и информация. Инвестицията в подобна сграда предполага натрупване на определен капитал, който може да бъде резултат от дългогодишна семейна дейност, наследство или постепенно разширяване на стопанството. Самата постройка трябва да отговаря на няколко функционални изисквания. Тя трябва да предлага помещение за хранене и пиене, което обикновено изпълнява ролята на кръчма, няколко стаи за нощуване на пътници, както и двор или прилежащи пространства, в които могат да се настанят коне и каруци. Това означава, че ханът е своеобразен комплекс, в който се съчетават функции на гостилница, склад и временен подслон за хора и животни. От гледна точка на институционалната икономика тази инвестиция може да се разглежда като създаване на инфраструктура, която намалява транзакционните разходи на пътуващите и улеснява икономическите връзки между различните населени места.

Следващият важен елемент в предприемаческия модел на хана е *управлението на хранителните запаси*. Сарандовица трябва да осигурява постоянна наличност на храна и напитки, които да бъдат предлагани на клиентите. Това предполага изграждане на мрежа от доставчици и познаване на местния пазар. Част от продуктите

вероятно се набавят от местни селяни, които продават месо, сирене, зеленчуци или брашно, докато други могат да идват от по-далечни търговци. Виното и ракията играят особено важна роля в този модел, тъй като те са едновременно търсени продукти и стоки с относително висока добавена стойност. Ханджийката трябва да следи внимателно количествата, които държи на склад, защото недостатъчните запаси могат да доведат до пропуснати печалби. Също така прекомерното натрупване на стока създава риск от разваляне или финансово замразяване на капитала. В този смисъл управлението на запасите представлява форма на микроикономическа стратегия, която изисква постоянна преценка на търсенето и предлагането.

Третият съществен аспект на този предприемачески модел е *управлението на ликвидността*. В условията на периферна икономика, където банковите институции са слабо развити или трудно достъпни, ежедневието паричен поток се превръща в решаващ фактор за оцеляването на предприятието. Сарандовица трябва да балансира между разходите за закупуване на стоки и приходите от продажби, като същевременно поддържа достатъчно налични средства за покриване на текущите нужди на стопанството. Тази задача се усложнява от факта, че част от клиентите не плащат веднага за получените услуги. Практиката на вересиите е широко разпространена в подобни икономически среди и представлява своеобразна неформална кредитна система. Ханджийката позволява на някои посетители да консумират храна и напитки, като плащането се отлага за по-късен момент. Това създава риск от несъбираеми дългове, но същевременно укрепва социалните връзки и увеличава клиентската база. В известен смисъл ханджийката функционира и като дребен кредитор, която предоставя доверие на своите клиенти, разчитайки на репутацията и взаимните задължения в рамките на местната общност.

От гледна точка на структурата на приходите може да се предположи, че основният доход на хана не произтича от нощувките, а от кръчмарската дейност. Продажбата на храна (по-малка част) и напитки (по-голяма част) вероятно формира по-голямата част от печалбата, тъй като тя се осъществява ежедневно и привлича не само пътуващи, но и местни жители. Нощувките изпълняват по-скоро вторична функция. Те са необходима услуга, която прави хана привлекателен за пътниците и търговците, но рядко представляват основния източник на приходи. Въпреки това тяхното наличие е стратегически важно, защото удължава престоя на клиентите и увеличава вероятността те да консумират повече храна и напитки. По този начин нощувката се превръща в допълваща услуга, която подпомага основния бизнес модел.

Цялостната структура на този модел може да бъде определена като диверсифициран микро-бизнес, характерен за малки и ограничени пазари. Вместо да разчита на една-единствена дейност, ханът комбинира няколко различни функции, които взаимно се подкрепят. Той е едновременно място за хранене, подслон за пътници, обор за животни и пространство за социални срещи. Тази диверсификация намалява риска, защото позволява на предприемача да компенсира спадовете в една дейност чрез приходите от друга. В същото време тя отразява икономическите условия на среда, в която пазарът е ограничен и специализацията би била твърде рискова.

В по-широк контекст предприемаческият модел на Антимовския хан може да бъде разглеждан като пример за икономическа адаптация към условията на периферна и до голяма степен аграрна икономика. Той функционира в пространство, където транспортната инфраструктура е слабо развита, пазарите са локални, а икономическите отношения често се основават на лични контакти и доверие. Именно в тази среда фигурата на ханджийката придобива особено значение, защото тя не е просто собственичка на малко предприятие (хан), а посредник между различни икономически и социални мрежи. Чрез своя хан тя създава място, в което се срещат пътуващи търговци, местни жители и случайни посетители, а тази среща генерира както икономическа стойност, а така също и социален капитал. В резултат на това Антимовския хан може да бъде интерпретиран не само като художествен образ, но и като своеобразен модел на предприемачество, характерен за граничните пространства между традиционната и модерната икономика.

Предприемачески черти на Сарандовица

В цикъла разкази „Вечери в Антимовския хан“ Йордан Йовков създава не само ярка художествена картина на един социален микросвят, но и косвено представя функционирането на специфичен предприемачески модел, характерен за периферната икономика на българската провинция в началото на XX век. В този предприемачески модел фигурата на Сарандовица заема ключово място, защото тя не е просто стопанката на хана, а неговият реален управител, организатор и стратегически център. Ако се разгледат внимателно разказите „Дрямката на Калмука“, „Баща и син“, „Частният учител“, „Врагове“, „Една торба барут“, „Среща“ и „Шепа пепел“, става ясно, че Сарандовица функционира като предприемач, който управлява малко, многофункционално предприятие, основано върху комбинация от търговия, услуги и социален капитал.

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

Ханът сам по себе си представлява икономическа институция, която възниква в среда на ограничена инфраструктура и несигурност на пътуването. Разположен на място, където се пресичат много пътища („Ханът на Сарандовица в Антимово не беше само на кръстопът, а на едно място, дето се пресичаха много пътища“, Дрямката на Калмука, Вечери в Антимовския хан, Йовков, 1928), той се превръща в естествен пункт за спиране на търговци, всякакви хора с каруци, селяни и различни пътуващи. Тази стратегическа позиция има ясно изразено икономическо значение, защото осигурява постоянен поток от потенциални клиенти. Сарандовица е човекът, който използва тази позиция и превръща географското предимство в устойчив бизнес модел. Нейната предприемаческа логика се проявява най-напред в начина, по който ханът комбинира различни услуги. Той предлага не само подслон, но и храна, напитки, място за срещи и временен подслон за животните на пътуващите. Това превръща предприятието в диверсифицирана икономическа единица, която не зависи от един-единствен източник на приходи („А зад тезгяха, сред пушека и мъглата на печените наденици, стоеше Сарандовица, снажна, мъжествена, хубава и в напредналата си възраст, със завити около ръченика си коси и със запретнати ръкави. Тя наливаше вино, приготвяше закуски, командуваше слугите и макар да беше претрупана с толкоз работа, пак сварваше да отвърне на някоя подхвърлена отдалеч шега, да се усмихне, дето трябва, да посрещне и изпрати гостите си с по някоя добра дума“, Дрямката на Калмука, Вечери в Антимовския хан, Йовков, 1928).

Особено важно е да се отбележи, че основният доход на хана вероятно не произтича от нощувките. Нощувката е необходима услуга, която прави мястото привлекателно за пътниците, но истинската икономическа динамика се намира в кръчмарската дейност. От изхранването като че ли също не идват основните приходи на хана, защото някои от гостите си носят храна („Като насядаха около две маси, бистричани наизвадиха шарени торби и наизкараха от тях какво не: червени набъбнали самуни, сирене, солена сланина. Някои разгънаха кенарлии пешкири и из тях се показаха варени кокошки с по едно малко гаванче сол“, Врагове, Вечери в Антимовския хан, Йовков, 1928). Продажбата на вино, ракия и храна генерира постоянен оборот, който не зависи единствено от случайните пътници. В хана идват и местни жители, които се събират вечер, разговарят, обменят новини и консумират напитки. По този начин Сарандовица създава предприемачески модел, който комбинира транзитни и локални клиенти. Тази стратегия е характерна за малките предприятия в периферни

икономики, където предприемачът трябва да използва всяка възможност за генериране на приходи.

Все пак в основата в приходите на хана лежи алкохолът (вино и ракия). Самият Йордан Йовков пише дословно:

„Тъй бях запомнил аз Антимовския хан. Чак до късно през есента, докато времето беше хубаво и пътищата сухи, ханът се пълнеше с хора и веселбите продължаваха непрекъснато. Старото вино се изпиваше и започваха вече да идат колата на преславските винари, които носеха големи бомби с непрекипяло вино, с душници от тръстика и с възглавници от сух папур“ (Дрямката на Калмука, Вечери в Антимовския хан, Йовков, 1928).

В цитирания абзац се съдържа няколко характерни елемента от традиционната материална култура и от практиките на винопроизводството и търговията с вино в българските земи в края на XIX и началото на XX век. Тук думата „бомби“ не трябва да се разбира в съвременния ѝ смисъл, свързан с взривни устройства, а като народно название на големи стъклени съдове за съхранение и транспорт на течности, най-често вино или ракия. Тези съдове представляват разновидност на широко разпространените в Европа и Средиземноморието стъклени дамаджани, които могат да побират значително количество течност. Обикновено те са изработени от дебело стъкло и са обвити в плетена защита от върбови или други растителни влакна, за да се намали рискът от счупване по време на пренасяне и транспортиране. В текста на Йовков тези бомби се появяват като част от есенния цикъл на винопроизводството и търговията. След като старото вино, съхранявано в хана, се изпие, започват да пристигат колите на винари от района на Преслав. Това е исторически реалистична подробност, защото регионът около Преслав е известен с лозарството и производството на вино. Преславските винари превозват своето вино с каруци, което е типично за времето, когато железопътната и автомобилната инфраструктура все още не е напълно развита, а местната търговия се осъществява чрез сравнително бавни, но устойчиви транспортни практики.

Изразът „непрекипяло вино“ обозначава вино, което все още не е завършило напълно своя процес на ферментация. Това означава, че гроздовият сок все още „работи“, както се казва в народния език, и продължава да отделя въглероден диоксид. Именно поради тази причина е необходим така нареченият „душник“. Душникът представлява малък отвор или тръбичка, която

позволява на газовете да излизат от съда, без в същото време външният въздух да влиза свободно вътре. В описанието на Йовков душниците са направени от тръстика, което е напълно естествено решение за времето. Тръстиката е кухо растение и може лесно да бъде използвана като примитивна тръбичка, през която газовете да излизат от съда. Тази практика е широко разпространена в традиционното винопроизводство и представлява проста, но ефективна технология за контрол на ферментацията.

Старата Сарандовица
Източник: chatgpt.com

Особено интересен е и детайлът за „възглавниците от сух папур“. Папурът е блатно растение, което се използва в народния бит за различни цели, включително за плетива и за изработване на постелки или пълнежи. В случая той изпълнява функцията на омекотяващ материал. Големите стъклени съдове са крехки и при превозване по неравни пътища лесно могат да се ударят един в друг или в дървените части на каруцата. Затова между тях се поставят възглавници или снопове от сух папур, които действат като примитивна амортизация. Този детайл показва колко внимателно е организиран транспортът на виното и как местните производители използват природни материали, за да разрешат практически проблеми.

В по-широк смисъл този кратък откъс от текста на Йовков разкрива важни аспекти от икономическия живот на епохата. Той

показва как ханът функционира като междинен пункт в регионалната търговска мрежа. Преславските винари не произвеждат вино само за собствена консумация, а го превозват до места като Антимовския хан, където то се продава и консумира от пътуващи и местни жители. Така ханът се превръща в своеобразен възел на разпределение, където се срещат производители, посредници и крайни потребители. Сцената, описана от писателя, не е просто живописна подробност, а свидетелство за реална икономическа практика, при която малките производители доставят продукцията си чрез сравнително елементарни, но ефективни логистични системи.

Младата Сарандовица (Василка)
Източник: chatgpt.com

Друг важен аспект на предприемаческата дейност на Сарандовица е управлението на ресурсите. Тя трябва да осигурява постоянни хранителни запаси и напитки, което предполага изграждане на връзки с доставчици от околните села и пазари. Виното, месото, хлябът и другите продукти не се появяват в хана случайно, а са резултат от редовни доставки и от умението на ханджийката да поддържа баланс между търсенето и наличностите. Това изисква не само практически опит, но и икономическа преценка. Прекалено малките запаси биха довели до пропуснати печалби, а прекалено големите биха означавали замразяване на капитала или риск от разваляне на стоката.

Съществена част от този модел е и управлението на кредитните отношения. В условията на селска икономика, където паричните средства често са ограничени, вересиите се превръщат в нормална практика. Сарандовица позволява на някои клиенти да консумират храна и напитки, като плащането се отлага. Това поведение не е проява на наивност, а част от икономическа стратегия, основана на репутация и социално доверие. Ханджийката знае кои хора могат да получат кредит и кои не. По този начин тя се превръща в своеобразен микро-финансов посредник, който управлява мрежа от задължения и взаимни очаквания. Тази система създава социален капитал, който укрепва позицията на хана в местната икономика.

В разказите се вижда и друга предприемаческа характеристика на Сарандовица – способността ѝ да поддържа стабилна репутация на своето предприятие. Ханът е място, където пътуващите знаят, че ще намерят храна, подслон и сигурност. Репутацията е ключов икономически ресурс, защото в среда без формални рекламни механизми именно устната информация определя потока от клиенти. Един добре управляван хан бързо се превръща в предпочитано място за спиране на пътниците („Пред хана задрънкаха каруци и спряха. Повече от петнайсет-двайсет души селяни влязоха в кръчмата“, Баща и син, Вечери в Антимовския хан, Йовков, 1928). Сарандовица разбира това и създава атмосфера, в която клиентите се чувстват сигурни и добре приети.

В този контекст особено интересна е и връзката между старата Сарандовица и младата Сарандовица (Василка). Тази връзка може да се разглежда не само като семейна или психологическа линия, но и като форма на предприемаческа приемственост. Василка наследява не само сградата на хана, но и самия предприемачески модел. Тя поема управлението на предприятие, което вече има установена репутация, клиентела и икономическа логика. Това показва, че ханът функционира като своеобразен семеен бизнес, в който знанията и практиките се предават между поколенията („Ние прекратихме пътуванията си с дяда Гена и месец-два по-късно се научихме, че Сарандовица умряла съвсем неочаквано — с оная бърза смърт, която често грабва здравите и силни инак хора. И когато на другата есен ние отново минахме с дяда Гена през Антимовския хан, видяхме да стои на тезгяха младата Сарандовица, жената на Захарча. Снажна, каквато беше майка ѝ, понапълняла и като че ли още по-разхубавяла, тя работеше сръчно, пъргаво, като че отдавна беше навикнала на този труд. Ханът се пълнеше пак с хора, може би повече, отколкото по-рано, веселбите започваха“, Дрямката на Калмука, Вечери в Антимовския хан, Йовков, 1928).

Ако се разгледа по-широко, предприемаческата дейност на Сарандовица може да бъде интерпретирана като пример за приспособяване към условията на периферна икономика. В такава несигурна среда предприемачът не разчита на големи инвестиции или на сложни институционални механизми, а на комбинация от личен авторитет, социални връзки и практическо управление на ограничени ресурси. Сарандовица успява да превърне своя хан в устойчиво предприятие именно чрез тази комбинация. Тя инвестира в недвижим имот, организира снабдяването, управлява кредитни отношения и поддържа репутацията на мястото.

В крайна сметка образът на Сарандовица разкрива един специфичен тип предприемачество, характерен за малките пазари и за икономическите периферии. Това предприемачество не се основава на мащаб или на технологични иновации, а на умението да се организира пространство, в което икономическият обмен, социалната комуникация и ежедневието се преплитат. Антимовския хан функционира именно като такова пространство, а Сарандовица е фигурата, която превръща това пространство в устойчив и жизнеспособен предприемачески модел. Без Сарандовица Антимовския хан не може да съществува.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Можем да заключим, че описанието, анализа и интерпретацията на цикъла разкази „Вечери в Антимовския хан“ позволява да се разкрие една съвсем слабо изследвана, но съществена страна от художествения свят на Йордан Йовков, а именно – неговото икономическо и предприемаческо измерение. Настоящото изследване се опита да покаже, че зад привидно битовите и психологически наситени сцени от живота на героите съществува добре очертана система от икономически отношения, която структурира поведението на персонажите и определя функционирането на самото пространство на хана. Макар Антимовския хан да е художествено конструирано място, той не може да бъде мислен извън рамките на определен предприемачески модел и конкретни стопански отношения. В този смисъл художественият текст на Йовков се оказва ценен източник за реконструкция на икономическите механизми, характерни за периферните пазари, където предприемачеството се развива в условия на ограничен капитал, висока несигурност и силна зависимост от социалните мрежи и репутацията.

Особено важна роля в този модел играе фигурата на ханджийката Сарандовица, която в рамките на настоящото изследване беше разгледана не само като литературен образ, но и

като носител на специфичен тип предприемаческа рационалност. Тя управлява малко, но многофункционално предприятие, което комбинира различни услуги и източници на доход, като по този начин създава устойчив икономически баланс в среда с ограничени възможности. Нейната дейност включва управление на материални ресурси, поддържане на снабдителни връзки, контрол върху кредитните отношения с клиентите и изграждане на стабилна репутация, която гарантира постоянен поток от посетители. В този смисъл ханът функционира като диверсифицирана микроикономическа единица, в която نوشувките, храната, напитките и социалната комуникация образуват единна икономическа система. Така художественият свят на Йовков се оказва изненадващо близък до наблюденията на институционалната икономика, според която подобни локални предприятия възникват като ендегенни институции, предназначени да намаляват транзакционните разходи, да създават доверие и да стабилизират обмена в среда на несигурност.

В рамките на изследването беше показано също, че ханът може да бъде разглеждан като своеобразен социално-икономически център, който съчетава функциите на търговско място, информационен възел и пространство за социални взаимодействия. Там се срещат различни социални групи, обменят се новини, договарят се сделки и се формират неформални икономически мрежи. В тази връзка Антимовския хан не е просто място за почивка на пътниците, а институция, която структурира локалния обществен и икономически живот. Чрез внимателното описание на детайли като снабдяването с вино, пристигането на търговците или организацията на ежедневната работа Йовков създава художествена картина, в която икономическите процеси се преплитат с човешките съдби и социалните отношения.

Въпреки направените наблюдения и интерпретации настоящото изследване не претендира за изчерпателност и открива редица възможности за бъдещи научни разработки. На първо място би било полезно предприемаческите и икономическите аспекти на Йовковото творчество да бъдат разгледани в по-широк сравнителен аспект. Освен това по-задълбочено изследване би могло да се насочи към връзката между художественото представяне на икономическите отношения и реалната икономическа история на българските провинциални региони в началото на XX век. Подобен подход би позволил по-точно да се проследи до каква степен литературните образи отразяват реални институционални практики и до каква степен представляват художествено обобщение на определени социални и стопански типове. Също така бъдещи изследвания биха могли да разгледат по-подробно ролята на

социалния капитал, доверието и репутацията като ключови фактори в икономическата динамика на подобни локални предприятия.

От всичко казано дотук може да се направи по-общият извод, че цикълът „Вечери в Антимовския хан“ притежава значителен потенциал за интердисциплинарни интерпретации, които свързват литературознанието с икономическата теория и социалната история. Творбата на Йордан Йовков не само изгражда художествено убедителен свят на човешки характери и съдби, но и съдържа имплицитна картина на икономическите механизми, които организират живота на българската провинция в един период на бавна модернизация и структурни промени. В този смисъл анализът на предприемаческите модели в рамките на разказите от цикъла позволява да се открият нови пластове на смисъл и да се разшири традиционният хоризонт на интерпретацията. Така художественият текст се превръща не само в литературен документ на своята епоха, но и в своеобразно свидетелство за начина, по който икономическите практики и социалните институции се въплъщават в ежедневието и в културното въображение на обществото.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Димитров, Димитър Й. (2010). *Социална синергетика*. София: Стопанство.
2. Интервю на Христо Бръзицов с Й. Йовков и съпругата му Д. Йовкова. Online.
<https://www.sitebulgarizaedno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=726:im&catid=29:2010-04-24-09-14-13&Itemid=61>.
Посетено на 20.06.2026 г.
3. Йовков, Йордан. (1928). *Вечери в Антимовския хан*. София: Жеко Маринов (София: Придворна печ.).
4. Хайек, Фридрих Август фон. (1996). *Право, законодателство и свобода: Ново изложение на либералните принципи на справедливостта и полит. икономия*. В 3 т. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски.
5. Coase, Ronald Harry. (1988). *The Firm the Market and the Law*. Chicago: The University of Chicago Press.
6. North, Douglass Cecil. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. The New Economic Criticism. Studies at the Intersection of Literature and Economics. (1999). Ed. Martha Woodmansee and Mark Osteen. London: Routledge.

За автора

Проф. д.н. Иван Цанов Цанов
Водещ изследовател R4
Институт по предприемачество
УНСС
e-mail: ivan.tsanov@unwe.bg

ПУБЛИКАЦИИ ЗА ИВАН ЦАНОВ

НАУЧЕН ПОРТРЕТ НА ПРОФ. Д.Н. ИВАН ЦАНОВ: ПОСЛЕДОВАТЕЛНОСТ, ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНОСТ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ПЕРСПЕКТИВА

Доц. д-р Стоян Транев⁴

Резюме: Статията представя научен и професионален портрет на проф. д.н. Иван Цанов, изграден върху лични академични впечатления и анализ на неговата публикационна, преподавателска и организационна дейност. Проследява се последователното развитие на изследователските му търсения – от организационната култура, стопанската конфликтология и управленското решение, през синергетиката, теорията на сложните системи и философията на управлението, до предприемачеството, икономическата сигурност, изкуствения интелект и българската стопанска политика. Аргументира се тезата, че водеща характеристика на научното му творчество е стремежът към синтез на управленско, икономическо, философско и социалнопсихологическо знание, съчетан с устойчив интерес към българската стопанска специфика. Оценяват се приносите му към формирането на самостоятелен изследователски език в областта на стопанското управление и към поддържането на научна среда чрез преподавателска, редакторска и издателска дейност. Очертани са и перспективите за по-нататъшно развитие на неговата научна програма.

Ключови думи: Иван Цанов, стопанско управление, стопанска конфликтология, синергетика, управленско решение, предприемачество, стопанска политика.

⁴ Доц. д-р Стоян Транев, Бургаски държавен университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Научен секретар на Българското електронно научно списание „Стопанско управление“

УВОД

Научната биография на един изследовател не се изчерпва със списъка на заеманите длъжности, защитените степени и публикуваните трудове. Тя се разпознава преди всичко в устойчивостта на поставяните въпроси, в способността отделните разработки да се свързват в цялостна изследователска програма и в следата, която авторът оставя у своите колеги, студенти и последователи. Именно от тази гледна точка следва да бъде разглеждан научният път на проф. д.н. Иван Цанов – учен с подчертано интердисциплинарен профил, дългогодишна преподавателска практика и последователна ангажираност с проблемите на стопанското управление.

Познавам Иван Цанов от периода, когато беше докторант на проф. д.ик.н. инж. Димитър Йорданов Димитров – един от значимите представители на българската управленска школа. Още тогава впечатление правеха неговата ерудиция, широката му обща култура и стремежът да търси връзки между управлението, психологията, философията и икономиката. С времето тези качества не останаха отделни интелектуални склонности, а се превърнаха в разпознаваем методологичен почерк. Съвместната работа на Димитър Й. Димитров, Тошо Тошев и Иван Цанов върху „Управленско консултиране и синергетика“, както и признанието на самия Цанов за ролята на неговия учител при насочването му към проблематиката на управленското решение, свидетелстват за приемственост, която не е механично следване, а творческо продължение на научна традиция [1, 2].

Целта на настоящия научен отзвук е да представи основните линии в творчеството на проф. Иван Цанов, да открие тяхната вътрешна логика и да оцени научния потенциал, който те съдържат. Текстът не претендира за изчерпателна библиографска реконструкция. Неговият замисъл е аналитичен и едновременно с това личен: да покаже как от ранния интерес към социалнопсихологическите проблеми на организацията постепенно се изгражда многопластова научна програма за разбирането на управлението, конфликта, предприемачеството и стопанската политика като взаимосвързани проявления на сложни социални системи.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Академично формиране и професионален път

Интердисциплинарността в трудовете на проф. Цанов има ясна биографична основа. В периода 1983–1988 г. той се обучава в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, където придобива подготовка по философия и психология. От 1988 до 1992 г. работи като координатор по научни изследвания в Научноизследователския сектор на тогавашния ВИИ „Карл Маркс“, днес УНСС. През 2009 г. придобива образователната и научна степен „доктор“ по „Икономика и управление“. Професионалната му кариера включва преподавателска и академична дейност в Европейското висше училище по икономика и мениджмънт, където е и декан на Центъра по иновативен мениджмънт, както и в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Води занятия още в Софийския университет, Висшето училище по застраховане и финанси, Бургаския държавен университет „Проф. д-р Асен Златаров“ и Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“. От 2024 г. е водещ изследовател R4 в Института по предприемачество на УНСС [3, 4].

Тази професионална траектория показва не просто продължителност, а работа в различни академични среди и професионални направления. Срещата с различни университетски култури несъмнено е подпомогнала способността му да разглежда един и същ управленски проблем от няколко гледни точки. Преподаването при него не е странична дейност спрямо изследването. То е пространство за проверка на понятия, за подреждане на аргументи и за превръщане на научните резултати в достъпно и приложимо знание. Неслучайно в неговата библиография монографиите се допълват от учебници и учебни помагала по управленско решение, корпоративна социална отговорност, международни бизнес преговори, управление на риска и други тематични области.

Съществен е и организационният принос на проф. Цанов. Като главен редактор и издател на Българското електронно научно списание „Стопанско управление“ с ISSN 2738-7399 той участва в създаването и поддържането на специализирано пространство за научен обмен [5]. Редакторската работа изисква качества, които често остават извън формалното отчитане на научната продукция: последователност, критичност, отговорност към академичните

стандарти и готовност да се подпомага развитието на други автори. В съвременната фрагментирана публикационна среда поддържането на българско научно издание е самостоятелен принос към устойчивостта на националния научен език.

2. Стопанската конфликтология като ранно и устойчиво изследователско ядро

Едно от направленията, с които проф. Цанов се утвърждава, е стопанската конфликтология. В неговите разработки конфликтът не се свежда до нежелано отклонение в поведението на организацията. Той се разглежда като закономерна характеристика на стопанските отношения, като източник едновременно на риск, напрежение, промяна и възможно развитие. Подобно разбиране позволява конфликтологията да бъде изведена отвъд тесните рамки на междуличностния спор и да бъде свързана с икономическите интереси, управленските решения, организационната култура и институционалната среда.

Показателен за този подход е трудът „Икономическият конфликт през погледа на основните икономически теории“ от 2014 г., както и статията „Икономическа конфликтология и икономически конфликт“ от 2015 г. [6]. Чрез съпоставянето на класическа, марксистка, маржиналистка, кейнсианска и монетарна перспектива авторът показва, че икономическият конфликт не може да бъде обяснен от една универсална схема. Различните теории осветяват различни негови механизми – разпределение на ресурси, сблъсък на интереси, асиметрия на властта, реакция спрямо несигурност и институционални ограничения. Научната стойност на този подход е в плурализма: вместо да обяви една парадигма за достатъчна, авторът използва различията между парадигмите като аналитичен ресурс.

Тук личи наследството на проф. Димитър Й. Димитров, но и самостоятелното развитие на ученика. Проф. Цанов запазва управленската ориентация на конфликтологията, като я разширява към икономическата теория, философията на науката и анализа на сложните системи. Така конфликтът се превръща в свързващо понятие между индивидуалното поведение, организационната динамика и макроикономическите процеси. Тази връзка е важна и за по-късните му изследвания върху предприемачеството: предприемачът действа именно в среда на противоречиви интереси,

непълна информация, риск и непрекъснато възникващи конфликти.

3. Синергетика, сложност и управленско решение

Втората ясно очертана линия в творчеството на Иван Цанов е използването на синергетиката и теорията на сложните системи като методологична рамка за анализ на управлението. Монографиите „Синергетика и управленско решение“ (2013), „Хаосът и редът в контекста на управлението“ (2017), „Управленско решение: теория и практика“ (2018) и „Философия на стопанското управление“ (2020) образуват последователен тематичен корпус [7].

Общата идея е, че стопанската организация не е механична конструкция, чието поведение може винаги да бъде предварително изчислено. Тя е отворена система, в която множество участници, цели, ресурси и външни въздействия пораждат нелинейни ефекти. Малки изменения могат да доведат до значими последици, а периодите на нестабилност могат да бъдат едновременно заплаха и източник на нов ред. Тази перспектива променя разбирането за управленското решение. Решението вече не е само избор между предварително известни алтернативи, а намеса в динамична среда, чиито реакции не са напълно предвидими.

Научното значение на тази линия се състои в усилието сложни философски и общонаучни концепции да бъдат преведени на езика на управлението. Проф. Цанов не разглежда синергетиката като интелектуална украса, а като средство за преосмисляне на причинността, реда, хаоса, адаптацията и самоорганизацията в стопанските системи. Същевременно подобен подход поставя високи изисквания към емпиричната проверка. Именно тук се намира една от продуктивните посоки за бъдещата му работа – още по-тясно свързване на концептуалните модели със сравнителни изследвания, измерими показатели и възпроизводими процедури за оценка.

4. Българското стопанско управление и уважението към националната научна традиция

Особено място в трудовете на проф. Цанов заема българската управленска мисъл. Монографията „Българското в българското стопанско управление“ (2019) е опит да бъдат съхранени, систематизирани и критично осмислени приносите на поколения български учени – от Димитър Мишайков, Константин Бобчев и

Станчо Чолаков до Христо Калигоров, Давид Давидов, Димитър Й. Димитров, Огнян Панов и по-близки до съвремието автори [8].

Този труд има двойна стойност. От една страна, той възстановява приемствеността в област, в която често се заимстват чужди модели, без да се познава достатъчно националното научно наследство. От друга страна, поставя по-общия методологичен въпрос доколко управленското знание е универсално и доколко е зависимо от исторически, културни и институционални особености. За проф. Цанов българското не е аргумент за затваряне към световната наука. То е необходим контекст, без който приложението на общите теории рискува да остане формално.

В това отношение неговото творчество защитава една важна академична позиция: националната научна традиция трябва да бъде познавана, проверявана и развивана, а не ритуално почитана или безкритично отхвърляна. Самият му интерес към делото на проф. Димитър Й. Димитров е израз на такава научна памет. За мен като човек, който познава проф. Цанов още от докторантския му период, тази приемственост е една от най-убедителните характеристики на неговия път. Той не прекъсва връзката със своята школа, но постепенно изгражда собствена тематична и методологична територия.

5. Предприемачество, сигурност и стопанска политика – зрял етап на научната програма

През последните години предприемачеството се превръща в обединяващо ядро на изследователските търсения на проф. Цанов. Трудове като „Българската стопанска политика в управленски контекст 1920–2020“ (2022), „Икономическата сигурност на българското стопанство за периода 1878–1939 година“, „Сигурност на корпоративното предприемачество“ и „Искуствен интелект и предприемачество“ (2024), както и „Новото българско предприемачество. Поглед към бъдещето на българското предприемачество“ (2026) показват разширяване на проблематиката към исторически, технологични и обществено-политически измерения [3, 9, 10].

Кулминация на този етап е дисертационният труд за научната степен „доктор на науките“ – „Българската стопанска политика в контекста на предприемачеството (1879–2024)“. Изследването обхваща 145-годишен период и е структурирано в 410 страници, от които 380 страници основен текст, с 320 библиографски източника,

28 таблици и 8 фигури. В него стопанската политика е анализирана чрез исторически, политологичен и икономически подход, а като авторска рамка е разработен предприемачески подход на три равнища – мета-, макро- и микроравнище [3].

Съществен принос е опитът да се докаже двупосочната връзка между стопанската политика и предприемачеството. Държавната политика създава ограничения и възможности за предприемаческа активност, но чрез обратната връзка поведението на предприемачите също променя институционалната среда и самата политика. Авторът предлага дескриптори за анализ на микроравнище, сред които механизмът за управление, социалната отговорност, сигурността, рискът, конфликтите, предприемаческата култура, образованието, личностните характеристики, лидерството и решенията. На макроравнище е формулиран модел за управляемост на българското предприемачество чрез седем фактора. Членовете на научното жури оценяват като оригинални разработването и апробацията на предприемаческия подход, интеграцията на различни научни парадигми и дългосрочната систематизация на българската стопанска политика [3, 4].

Тук се вижда зрелостта на научната програма на проф. Цанов. Конфликтът, рискът, решението, самоорганизацията и сигурността вече не са отделни теми, а елементи на общ модел за разбиране на предприемаческата организация и нейната среда. Същевременно мащабът на изследвания период и широтата на използваните концепции предполагат внимателно отношение към степента на обобщение. Именно критичната проверяемост на авторските модели – чрез нови данни, сравнителни анализи и алтернативни теоретични рамки – може да увеличи тяхното научно въздействие.

6. Научна продуктивност, методологичен почерк и потенциал

Официалните материали по процедурата за „доктор на науките“ посочват 22 монографии, 12 учебника и учебни помагала, 5 студии и 67 доклада и статии. Публикационният профил на проф. Цанов показва не само количествена продуктивност, а тематична устойчивост в продължение на повече от три десетилетия. Още публикацията му от 1991 г. върху социалнопсихологическите проблеми на фирмената култура очертава интерес към човешкото поведение в организацията, който по-късно се развива в

конфликтологията, управленското решение, предприемаческата култура и лидерството [3, 4].

Неговият методологичен почерк може да бъде обобщен чрез четири характеристики. Първата е интердисциплинарността – системно търсене на пресечни точки между управление, икономика, психология, философия, история и политология. Втората е интересът към сложността и несигурността, които се разглеждат като нормални условия на управленската дейност. Третата е вниманието към българската специфика и националната научна традиция. Четвъртата е стремежът към съчетаване на фундаментално, научно-приложно и учебно знание.

Научният потенциал на проф. Цанов следва да се търси не само в продължаването на вече разработените теми, а в тяхното дълбоко интегриране. Особено перспективни са: емпиричната верификация на моделите за предприемаческо поведение и управляемост; сравнението на българската стопанска политика с други малки и отворени икономики; изследването на конфликта и сигурността в условията на цифрова трансформация; анализът на решенията, подпомагани от изкуствен интелект; и разработването на индикаторни системи за оценка на сложни предприемачески екосистеми. Тези направления естествено произтичат от досегашното му творчество и могат да го направят по-видимо в международния научен обмен.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Научното творчество на проф. д.н. Иван Цанов представлява последователно развиваща се система от идеи, в чийто център стои управлението на сложни, конфликтни и несигурни стопански процеси. От ранните изследвания на фирмената култура, през стопанската конфликтология, синергетиката и теорията на управленското решение, до предприемачеството и българската стопанска политика се проследява ясна логика на натрупване, разширяване и синтез.

Като негов колега и като човек, който го познава още от времето на докторантурата му при проф. д.ик.н. Димитър Йорданов Димитров, мога да определя проф. Цанов като ерудиран, самостоятелно мислещ и изключително продуктивен изследовател. Най-ценната черта на неговата работа е способността да вижда връзки там, където дисциплинарното разделение често създава

изкуствени граници. Той съчетава уважение към научната традиция с търсене на нови методологични решения и с чувствителност към реалните проблеми на българското стопанство.

Преподавателската му дейност, многобройните монографии и учебни издания, участието му в подготовката на млади специалисти и работата му като главен редактор на Българското електронно научно списание „Стопанско управление“ допълват образа на учен, който не само създава знание, но и изгражда среда за неговото споделяне. Постигнатото досега е значително. Още по-важно е, че то съдържа реален потенциал за следващи изследвания – по-емпирично насочени, сравнителни и международно разпознаваеми, без да губят връзката с българската проблематика.

В този смисъл научният път на проф. Иван Цанов не следва да бъде разглеждан като завършен корпус от трудове, а като отворена изследователска програма. Нейната стойност е в поставените проблеми, в създадените концептуални връзки и във възможността те да бъдат проверявани, развивани и прилагани. Убеден съм, че неговата ерудиция, натрупаният опит и доказаната научна работоспособност ще продължат да допринасят за развитието на стопанското управление, предприемачеството и свързаните с тях интердисциплинарни полета.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗТОЧНИЦИ

1. Димитров, Д. Й., Тошев, Т., Цанов, И. (2013). *Управленско консултиране и синергетика*. София: Българска асоциация на конфликтолозите.
2. Цанов, И. (2018). *Управленско решение: теория и практика*. София: Българска асоциация на конфликтолозите.
3. Цанов, И. (2026). *Българската стопанска политика в контекста на предприемачеството (1879–2024)*. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на науките“. София: УНСС. <https://konkursi.unwe.bg/GraduatedCompetitors/GetDocument/5387>
4. Материали на научното жури по процедурата за присъждане на научната степен „доктор на науките“ на проф. д-р Иван Цанов Цанов. УНСС, 2026. <https://konkursi.unwe.bg/GraduatedCompetitors/DSCDetails>
5. Българско електронно научно списание „Стопанско управление“. ISSN 2738-7399. <https://spisanie-su.eu/>

6. Цанов, И. (2014). *Икономическият конфликт през погледа на основните икономически теории*. София: Българска асоциация на конфликтолозите; Цанов, И. (2015). „Икономическа конфликтология и икономически конфликт“. *Научни трудове на Европейското висше училище по икономика и мениджмънт*, кн. 15, 11–29.
7. Цанов, И. (2013). *Синергетика и управленско решение*. София: Българска асоциация на конфликтолозите; Цанов, И. (2017). *Хаосът и редът в контекста на управлението*. София: Българска асоциация на конфликтолозите; Цанов, И. (2020). *Философия на стопанското управление*. София: Авангард Прима.
8. Цанов, И. (2019). *Българското в българското стопанско управление*. София: Авангард Прима.
9. Цанов, И. (2024). *Изкуствен интелект и предприемачество*. София: Българска асоциация на конфликтолозите.
10. Цанов, И. (2026). *Новото българско предприемачество. Поглед към бъдещето на българското предприемачество*. София: Българска асоциация на конфликтолозите.

За автора

Доц. д-р Стоян Транев Транев

Бургаски държавен университет „Проф. д-р Асен Златаров“

катедра „Индустриални технологии и мениджмънт“

Ел. поща за контакт: tranev@abv.bg

ПРОФ. Д.Н. ИВАН ЦАНОВ – ОТКРИВАТЕЛ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛ В УПРАВЛЕНСКАТА НАУКА

Иван Соколов⁵

За академичното дело, научния принос и културата на отговорното управление

В съвременния академичен свят истинската стойност на един учен не се измерва единствено с броя на публикациите, научните степени или годините, посветени на преподавателска дейност. Тя се разкрива в способността му да създава знание, да го предава убедително и да превръща научните идеи в ориентири за практиката. Именно такъв преподавател и изследовател е проф. д.н. Иван Цанов – учен с широк хоризонт, последователна творческа енергия и разпознаваем принос към бизнес администрацията, стопанското управление, предприемачеството и анализа на сложните управленски процеси.

Професионалният му път съчетава качества, които рядко се срещат в пълно единство: задълбочена теоретична подготовка, интердисциплинарно мислене, усет към значимите проблеми на съвременното и постоянна грижа знанието да достига до студентите и практикуващите ръководители в ясна и приложима форма. В неговото творчество преподаването, научното изследване и обществената отговорност не са отделни полета, а взаимно свързани проявления на една цялостна академична мисия.

Ученият, който превръща знанието в перспектива

Университетският преподавател има особена отговорност. Той не само представя установени теории, а учи младите хора да разпознават проблеми, да задават точните въпроси и да защитават решенията си с аргументи. В преподавателската работа на проф. Цанов личи именно такава разбиране за висшето образование. Управлението не се свежда до набор от правила, а се разгръща като жива интелектуална област, в която икономика, психология,

⁵ Проф. д-р Иван Соколов, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, E-mail: ivan.sokolov@vfu.bg

организационно поведение, сигурност, предприемачество и теория на сложността постоянно взаимодействат.

Този подход има особена стойност за студентите по бизнес администрация и стопанско управление. Той ги подготвя не просто да възпроизвеждат понятия, а да мислят като бъдещи ръководители – да оценяват средата, да откриват взаимовръзките между решенията и техните последици и да носят отговорност за направения избор. Проф. Цанов утвърждава разбирането, че доброто управление изисква едновременно аналитичност и човешка чувствителност, дисциплина и въображение, способност за планиране и готовност за действие при несигурност.

Съществена част от преподавателския му принос е връзката между учебното съдържание и реалността на организациите. Студентът среща не само дефиниции, а проблеми от практиката; не само готови модели, а необходимостта да преценява кога и как даден модел може да бъде приложен. Така университетската аудитория се превръща в пространство за интелектуална самостоятелност. Това е педагогика, която оставя трайна следа, защото изгражда увереност, критическо мислене и професионална отговорност.

Научно творчество с широк тематичен хоризонт

Научните разработки на проф. Иван Цанов впечатляват със своя обхват. Професионалният му профил включва десетки публикации, монографии и учебници, а тематичните му интереси преминават през управление, икономика, предприемачество, сигурност, конфликтология, психология, синергетика и теория на сложността. Това многообразие не е самоцелно. То произтича от убеждението, че съвременните управленски проблеми не могат да бъдат обяснени убедително през една-единствена научна перспектива.

Особено значимо място заема монографията „Българското в българското стопанско управление“. Трудът насочва внимание към развитието на българската управленска мисъл и към приноса на ярки нейни представители. С това проф. Цанов изпълнява важна научна и културна задача: съхранява паметта за националните академични достижения, поддържа ги в историческа и методологична перспектива и показва, че българската наука за управлението притежава собствени традиции, идеи и авторитети. Подобно изследване не само оценява миналото, а създава основа за по-самоуверено и отговорно бъдещо развитие на научната област.

Друг устойчив акцент е управленското решение. Изследванията му върху синергетичния модел на управленското решение и върху връзката между управлението и националната сигурност поставят ръководителя в реалния свят на сложност, динамика и непълна информация. Тук решението не е механичен избор между предварително зададени възможности. То е процес на осмисляне, взаимодействие и поемане на отговорност, при който промяната в един елемент може да преобрази цялата система. Тази перспектива е особено актуална за организациите, които работят в условия на кризи, технологични промени и нарастваща взаимозависимост.

Показателна за научната му смелост е и работата в по-специализирани полета, включително авиационната икономика и авиационния мениджмънт. Чрез изследване на търсенето и предлагането, финансите, инвестициите и въздействието на кризисни събития върху авиационната сфера той разширява приложното поле на управленската наука. Така общите принципи на икономиката и управлението получават конкретна проверка в сектор, отличаващ се с висока технологичност, строги изисквания за сигурност и значителна обществена отговорност.

Значими приноси за науката и управленската практика

Един от най-съществените приноси на проф. Цанов е последователното преодоляване на границата между теория и практика. Научният модел има стойност, когато помага да бъде разбрана действителността, а практическото решение е устойчиво, когато стъпва върху знание, метод и доказателства. В неговото творчество тези две посоки се срещат. Теорията получава приложимост, а практиката – по-дълбоко обяснение и по-надеждна основа за действие.

Приносът му може да бъде открит и в начина, по който поставя българския опит в центъра на анализа. В условията на силно международно влияние върху икономическата и управленската литература той напомня, че развитието не означава механично пренасяне на чужди модели. Успешното управление изисква разбиране на националната среда, историческата памет, институционалните особености и културата на организациите. Това е позиция на научна зрялост: отвореност към световните идеи,

съчетана със способност те да бъдат критично осмисляни и адаптирани.

Неговите трудове дават на мениджърите език, чрез който да назовават сложните процеси, и инструменти, чрез които да ги анализират. За предприемачите те предлагат перспектива към инициативността, риска и създаването на стойност. За специалистите по сигурност разкриват връзката между качеството на управлението и устойчивостта на системите. За преподавателите и изследователите предоставят отправни точки за нови дискусии и разработки. Именно тази многостранна полезност е белег за значим научно-приложен принос.

Икономически иновации и управление на бъдещето

В научните търсения на проф. Цанов иновацията не е модерна дума, добавена към традиционни схеми. Тя е начин на мислене за промяната. Икономическата иновация възниква, когато знанието се превърне в нов продукт, услуга, организационен модел или обществено решение. Затова иновативното управление предполага не само технологична компетентност, а култура на учене, предприемаческа смелост и способност за координиране на хора с различен опит.

Тази насоченост е видима и в интереса му към новото българско предприемачество. Погледът към неговата история, съвременно състояние и бъдещи възможности поставя важен въпрос: как България може да развива предприемачество, което е едновременно конкурентоспособно, отговорно и свързано с реалните потребности на обществото. Отговорът не може да бъде еднократна рецепта. Той изисква образование, институционална последователност, подкрепа за инициативните хора и управление, което разбира сложността на икономическата среда.

Особено ценна е идеята, че бъдещето принадлежи на организациите, които умеят да се адаптират, без да губят целта и ценностите си. В този смисъл управленската иновация е не просто промяна на процедура, а преобразяване на начина, по който организацията вижда себе си и средата. Тя изисква лидерство, което насърчава идеи, понася разумния риск и създава условия професионалната компетентност да се превръща в общ резултат.

Професионална колегиалност и академична отговорност

Научният авторитет се изгражда не само чрез индивидуални постижения, а и чрез отношението към академичната общност. Колегиалността означава уважение към чуждия труд, готовност за диалог и способност да се подкрепя развитието на другите. Тя е особено важна в университета, където знанието се създава чрез обмен, критика и сътрудничество. Професионалният образ на проф. Иван Цанов се вписва именно в тази култура на споделена академична отговорност.

Вниманието, което той отделя на българските учени и на развитието на националната управленска школа, само по себе си е израз на колегиално признание. Да представиш и оцениш приноса на предходни поколения означава да създадеш приемственост. Да включиш различни идеи в общ разговор означава да приемеш науката не като поле за самотно утвърждаване, а като общностно усилие. Тази позиция има възпитателна сила и за младите изследователи, защото им показва, че научната почтеност върви заедно с уважението, щедростта и професионалният диалог.

Колегиалността придобива още по-голяма стойност, когато е съчетана с високи изисквания. Истинският преподавател не подценява студентите и съмишлениците си, а вярва в способността им да се развиват. Той насърчава самостоятелността, но настоява за аргументация; подкрепя новите идеи, но изисква методологична дисциплина. Така академичната среда се превръща в място на доверие и растеж, а професионалните отношения – в основа за устойчиви научни и практически резултати.

Заклучение

Творчеството и преподавателската дейност на проф. д.н. Иван Цанов заслужават признание, защото съчетават широта на интересите, научна последователност и ясна обществена ползност. Неговият принос към бизнес администрацията и стопанското управление не се изчерпва с формулирането на отделни идеи. Той изгражда цялостна перспектива към управлението като отговорна човешка дейност, която трябва да разбира сложността, да насърчава предприемчивостта и да служи на устойчивото развитие.

Като преподавател той превръща знанието в перспектива за младите хора. Като изследовател разширява тематичните и методологичните граници на управленската наука. Като автор

защитава значението на българската научна традиция и я свързва с проблемите на настоящето. Като професионален колега утвърждава ценностите на приемствеността, диалога и уважението към труда на другите.

Затова най-точната оценка за неговото академично дело е, че то не просто описва управлението, а помага то да бъде мислено по-зряло и осъществявано по-отговорно. В свят на ускорена промяна подобно научно и преподавателско присъствие е не само достойно за възхвала – то е необходимо. Проф. д.н. Иван Цанов е сред онези университетски преподаватели, които оставят след себе си не само книги и научни текстове, а школа на мислене, уважение към знанието и увереност, че доброто управление може да променя обществото към по-добро.

За автора

Проф. д-р Иван Соколов

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

E-mail: ivan.sokolov@vfu.bg

ПРОФ. Д.Н. ИВАН ЦАНОВ (R4): МЕЖДУ СПОРТА, НАУКАТА И АКАДЕМИЧНАТА ПРИЕМСТВЕНОСТ

Станислав Пандин⁶

Резюме: Настоящият текст проследява житейския, спортния и научния път на проф. д.н. Иван Цанов (R4), като съчетава биографичен анализ с лично академично свидетелство. Акцентът е поставен върху формиращата роля на спорта, развитието на интердисциплинарния му изследователски профил и приносите му в областта на стопанското управление, предприемачеството, сигурността и изследването на сложни системи. Специално внимание е отделено на дисертационния труд за научната степен „доктор на науките“, в който предприемачеството е използвано като аналитична перспектива към българската стопанска политика. Разгледана е и ролята на проф. Цанов като преподавател и създател на научна среда, включително значението на академичната приемственост и подкрепата за по-млади изследователи.

Ключови думи: Иван Цанов; предприемачество; стопанско управление; научен принос; спорт; академична приемственост

1. Увод: от личната среща към научния портрет

С проф. д.н. Иван Цанов (R4) се запознах в началото на зимния семестър на учебната 2025–2026 година в сградата на Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Залите, в които преподавахме, бяха непосредствено една до друга. В една от почивките, без дотогава да се познаваме, проф. Цанов влезе в моята зала. Беше забелязал презентацията по приобщаващо образование и от научно любопитство ми зададе няколко въпроса за областта, в която работя. Първото ни ръкостискане се оказа начало на общуване, което бързо надхвърли обичайното колегиално познанство.

През семестъра имах възможност още няколко пъти да разговарям с него и да черпя от натрупания му научен и

⁶ Гл. ас. д-р Станислав Пандин, признат изследовател (R2), Тракийски университет – Стара Загора, Педагогически факултет, катедра „Педагогически и социални науки“; Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, Център за психологическо консултиране и изследвания.

преподавателски опит. За млад преподавател по психология и приобщаващо образование подобни разговори имат особена стойност. Направи ми впечатление не само широтата на научните му интереси, но и готовността му да разговаря равнопоставено с човек от друго поколение и друга научна област. Тази отвореност към идеи, дисциплини и хора впоследствие разпознах и в самия му изследователски профил.

Проф. Цанов е свързан с Университета за национално и световно стопанство и Института по предприемачество. Официалната информация на УНСС го представя като учен с продължителна преподавателска и публикационна дейност, а научният му профил обхваща управление, предприемачество, сигурност, методология, сложни системи и нови технологични среди (УНСС, 2026; Tsanov, n.d.). Именно това съчетание между системна научна работа и интерес към проблеми отвъд тесните граници на една дисциплина ме насочи към по-цялостен прочит на неговия житейски, спортен и академичен път.

2. Спортът като школа на характера

Иван Цанов е роден през 1963 г. в София. Значима част от ранното му личностно изграждане е свързана със спорта и по-конкретно с плуването. Публичните източници го представят като бивш елитен плувец на „Левски-Спартак“ и националния отбор (BGswim.com, 2026). Достигането до подобно равнище предполага продължителна подготовка, режим, съревнование и способност за работа в условията на високи изисквания. Без по-късната научна биография да бъде свеждана до спортното минало, между двете сфери може да се открие обща линия – устойчивостта в продължителното усилие.

В плуването резултатът се изгражда с повторение, прецизност и постоянство; в науката – с години четене, изследване, писане, проверка на тези и защита на аргументи. В този смисъл спортната биография на проф. Цанов може да се разглежда не като отделна, приключила глава, а като ранна школа на качества, които по-късно намират друго поле на реализация. Концентрацията и спокойствието, които наблюдавах при защитата на дисертационния му труд за научната степен „доктор на науките“, естествено ми напомниха за състезателната дисциплина: готовност да понесеш оценката, без да губиш вътрешния си ритъм.

Връзката му с плуването не приключва с активната състезателна кариера. Създаването на специализирана медийна и обществена среда около българското плуване и трайният му интерес към историята на този спорт показват отношение към плуването не само като лично постижение, а като общност, памет и кауза

(BGswim.com, 2026). Така спортистът постепенно се превръща и в хроникьор и изследовател на средата, която го е формирала.

3. Научно развитие и интердисциплинарен профил

Академичният път на Иван Цанов се развива последователно – от докторската степен и хабилитацията до професорската длъжност и защитата на научната степен „доктор на науките“. През май 2026 г. той защитава дисертационния труд „Българската стопанска политика в контекста на предприемачеството (1879–2024)“ в професионално направление 3.8. „Икономика“, докторска програма „Икономика и управление (предприемачество)“ (Цанов, 2026а; УНСС, 2026).

Количествените показатели не са самодостатъчна оценка за качеството на един учен, но дават представа за устойчивостта на неговата работа. Официалната информация на УНСС към май 2026 г. посочва 121 научни публикации, сред които 22 монографии и 12 учебника, както и над 100 установени академични цитирания (УНСС, 2026). По-същественото е тематичното многообразие: стопанско управление и предприемачество, икономическа и корпоративна сигурност, конкурентно и киберразузнаване, управление на риска, методология, философия на управлението, синергетика и изследване на сложността.

Интердисциплинарността при проф. Цанов не се изчерпва с натрупване на различни теми. Тя се проявява като стремеж сложните явления да бъдат разглеждани през повече от една аналитична перспектива. Показателен пример е „Философия на стопанското управление“, определена от автора като завършваща част от академична хепталогия върху стопанското управление. В нея проблемът за управлението е поставен в отношения с онтологията, епистемологията и аксиологията, както и с въпроса за спецификата на българското стопанско управление (Цанов, 2020). Тази линия показва движение от конкретното управленско решение към по-фундаменталните основания на управленското знание.

4. Предприемачеството като централна изследователска линия

Сред направленията в научната работа на проф. Цанов особено ясно се откроява предприемачеството. То е разглеждано не само като стопанска практика, а като обществено-икономически феномен, който може да служи като аналитична перспектива към държавната политика, историческото развитие и поведението на икономическите субекти. Тази линия достига систематична форма в дисертационния труд за научната степен „доктор на науките“ –

„Българската стопанска политика в контекста на предприемачеството (1879–2024)“ (Цанов, 2026а).

В официалното представяне на защитата като приноси са открити разработването и прилагането на подход, който поставя предприемачеството като самостоятелен обществено-икономически феномен в анализа на стопанската политика. Подходът е конкретизиран на три равнища – метапредприемаческо, макропредприемаческо и микропредприемаческо. Метапредприемаческото равнище насочва към философските и методологичните основания; макропредприемаческото – към факторите и характеристиките на стопанската политика; микропредприемаческото – към механизмите и ефектите спрямо предприемаческата дейност. Като научно-приложен резултат е представена и авторска формула за управляемост на българското предприемачество в макроаспект като функция на седем основни фактора (УНСС, 2026). Значението на тази конструкция е в опита историческият и теоретичният анализ да бъде свързан с модел, насочен към практическо разбиране на управляемостта на предприемаческата среда. Така приносът не се ограничава до описание на развитието на българската стопанска политика, а предлага рамка, чрез която отношенията между политика и предприемачество могат да бъдат концептуализирани на различни равнища.

Изследователската линия продължава в книгата „Новото българско предприемачество. Поглед към бъдещето на българското предприемачество“. Трудът е структуриран в три логически свързани части – исторически преглед, анализ на съвременното състояние и поглед към бъдещето на българското предприемачество (Цанов, 2026б). Подобна структура е показателна за научна нагласа, която не разглежда историята като архив, а като ресурс за интерпретиране на настоящето и формулиране на бъдещи изследователски въпроси.

5. Сигурност, сложност и нови технологични среди

Втора отчетлива тематична ос в изследванията на проф. Цанов е сигурността. В публикационния му профил присъстват трудове върху икономическата и корпоративната сигурност, управлението на риска, конкурентността и киберразузнаването, както и върху връзките между управление и изкуствен интелект (Tsanov, n.d.). Тези теми са логично свързани с управлението и предприемачеството, защото решенията в организациите и икономиката се вземат при несигурност, ограничена информация и риск.

Съществено място заема и интересът към синергетиката, хаоса, реда и сложните системи. В публикацията „Синергетиката за хаоса и реда в управлението“ например управленската проблематика е разгледана през понятия, които поставят под въпрос чисто линейното разбиране за организационните процеси (Цанов, 2021). В съвременна среда, в която икономически, технологични и социални системи се преплитат, подобен подход разширява традиционния инструментариум на управленския анализ.

Към този кръг се присъединяват изследванията върху изкуствения интелект и киберсредата. Тяхното присъствие показва способност научната програма да се актуализира спрямо нови реалности, без да губи връзката с по-общите въпроси за управлението, информацията и сигурността. В този смисъл интердисциплинарността при проф. Цанов може да се разбира не само като тематична широта, а и като метод за работа с явления, които по самата си природа не принадлежат на една дисциплина.

6. Преподавател, редактор и създател на научна среда

Научният принос на университетския преподавател не се изчерпва с публикуваните текстове. Той включва способността знанието да бъде преведено в учебно съдържание и да се създават понятия и структури, чрез които студентите да могат да мислят самостоятелно. Посочените в академичната биография учебници и продължителната преподавателска дейност са важна част от професионалния профил на проф. Цанов (УНСС, 2026).

Към това следва да се прибави и работата по изграждане на научна публичност. Проф. Цанов е свързан с Българското електронно научно списание „Стопанско управление“, в което изпълнява редакторска роля. Подобна дейност остава понякога извън видимите библиометрични показатели, но е съществена: научната общност се нуждае не само от автори, а и от хора, които създават пространства за публикуване, дискусия и среща между различни университети и поколения (Tsanov, n.d.).

За мен лично най-ясният израз на тази нагласа се прояви не в официална институционална роля, а в конкретен човешки жест. След разговорите ни се роди идеята да напишем научна статия в съавторство. На проф. Цанов не му бяха необходими допълнителни публикационни точки за академично израстване. Въпреки това той предложи да вложи време, име и опит в обща работа с по-млад колега. Статията ни „Психологически условия на приобщаващо взаимодействие при деца със СОП в предучилищна среда“, с водещ учен проф. Цанов, премина двустранно анонимно рецензиране и беше приета за публикуване в научно-методическо списание.

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

Този случай има значение отвъд личната ми благодарност. Той показва една от важните функции на утвърдения учен – да подпомага възникването на нови изследователски връзки и да допуска до научния диалог теми, които не принадлежат непременно на собственото му основно поле. Психологията, приобщаващото образование и предприемачеството изглеждат отдалечени области; но интересът към човешкото взаимодействие, организационната среда, условията за развитие и механизмите на включване позволява между тях да се търсят продуктивни пресечни точки.

7. Защитата на научната степен „доктор на науките“

С удоволствие приех поканата на проф. Цанов да присъствам на публичната защита на дисертационния му труд за научната степен „доктор на науките“. За мен това беше възможност да наблюдавам не просто академична процедура, а кулминация на дълъг изследователски път. На 19 май 2026 г. научното жури подкрепя защитата единодушно (УНСС, 2026; BGswim.com, 2026). Професорът беше концентриран и спокоен. В този момент отново ми се стори видима връзката между спортиста и учения – между състезателната готовност да застанеш на старт и академичната готовност да застанеш пред критическата оценка на колегията.

Получаването на научната степен „доктор на науките“ не е просто добавяне на титла към биографията. В случая то обобщава продължителна изследователска работа и едновременно отваря нов етап. По-уместно е защитата да бъде мислена не като финал, а като точка на академична зрялост, от която личният научен резултат все по-силно се измерва и чрез следата, оставена в студенти, докторанти, по-млади преподаватели, съавтори и читатели.

8. Човекът зад академичната биография

Когато пишем текст в чест на учен, съществува риск човекът да изчезне зад библиографията, длъжностите и степените. Моето сравнително кратко, но съдържателно познанство с проф. Цанов ме кара да поставя акцент и върху друго: академичният авторитет придобива особена стойност, когато не се използва като дистанция. В отношенията ни не почувствах необходимост от демонстрация на йерархия. Напротив – срещнах любопитство, диалогичност и готовност за подкрепа.

Той беше забелязал и разнопосочната ми научна и творческа природа, беше слушал мои песни и се отнасяше с уважение към търсенето извън една-единствена професионална идентичност. За мен това е важно, защото подобна широта се вижда и в неговия собствен път: спорт, икономика, управление, предприемачество, сигурност, история на плуването, методология, сложни системи и

нови технологии. В различните занимания може да бъде открита обща черта – нежелание човекът и научният проблем да бъдат сведени до една-единствена роля или перспектива...

И още. Готовността му да участва в съвместна публикация с по-млад колега възприемам като акт на научна щедрост. Подобни жестове не се отчитат в библиометричните бази, но именно те изграждат академична култура. Науката се развива чрез критика и конкуренция на идеи, но се предава между поколенията и чрез доверие. В този смисъл помощта към млад изследовател не е периферна спрямо научния принос; тя е част от неговото продължение.

9. Заключение

Житейският път на проф. д.н. Иван Цанов (R4) позволява да бъдат видени няколко на пръв поглед различни биографии – на спортиста, изследователя, преподавателя, автора, редактора и човека, който създава общности. По-внимателният поглед обаче показва последователност между тях. Спортът изгражда дисциплина и устойчивост; науката превръща тези качества в продължително интелектуално усилие; преподаването и съавторството ги насочват към другите.

Научният му принос може да бъде търсен както в обема и тематичния диапазон на създаденото, така и в опита да бъдат разработвани нови аналитични перспективи. Особено място заемат предприемаческият прочит на българската стопанска политика, разграничаването на мета-, макро- и микропредприемаческо равнище и формулирането на модел за управляемост на предприемачеството (УНСС, 2026). Към тях се прибавят разработки в областта на философията на управлението, сигурността, сложните системи и новите технологични среди.

От личната ми перспектива обаче научният портрет би останал непълен без още един компонент – академичната приемственост. Срещата ми с проф. Цанов показва, че авторитетът може да се проявява не само чрез натрупаното знание и защитените научни тези, а и чрез готовността то да бъде споделяно. Именно в тази връзка – между постижение, любопитство към другия и подкрепа за следващото поколение – виждам една от най-ценните страни на неговото присъствие в академичната среда.

ЛИТЕРАТУРА

1. BGswim.com. (2026). Иван Цанов вече е доктор на науките. 20 май 2026 г.
2. Университет за национално и световно стопанство, Институт по предприемачество. (2026). Успешна защита на дисертационен труд от проф. д-р Иван Цанов за придобиване на научната степен „доктор на науките“. 20 май 2026 г.
3. Цанов, И. (2020). Философия на стопанското управление. София: Авангард Прима.
4. Цанов, И. (2021). Синергетиката за хаоса и реда в управлението. Българско електронно научно списание „Стопанско управление“, 1.
5. Цанов, И. (2026a). Българската стопанска политика в контекста на предприемачеството (1879–2024). Дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на науките“. София: УНСС.
6. Цанов, И. (2026б). Новото българско предприемачество. Поглед към бъдещето на българското предприемачество. София: Българска асоциация на конфликтолозите.
7. Tsanov, I. (n.d.). Research profile. ResearchGate. University of National and World Economy.

За автора

Станислав Пандин – гл. ас. д-р, признат изследовател (R2). Научни интереси: психология, приобщаващо образование и интердисциплинарни изследвания.

Месторабота и адрес:

1) Тракийски университет – Стара Загора, Педагогически факултет, катедра „Педагогически и социални науки“; адрес: ул. „Армейска“ № 9, ПК 6000;

2) Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, Център за психологическо консултиране и изследвания; адрес: Кампус „Изток“, бул. „Цариградско шосе“ № 125, бл. 4, ПК 1113.

Електронна поща за контакт:

stanislav.pandin@trakia-uni.bg; pandin@uni-sofia.bg

ПРОФ. Д.Н. ИВАН ЦАНОВ – ИЗСЛЕДОВАТЕЛ, ПРЕПОДАВАТЕЛ И ОБЩЕСТВЕНИК

Константин Колев⁷

Придобиването на научната степен „доктор на науките“ от проф. д.н. Иван Цанов е повод вниманието в настоящата публикация да се насочи не само към дисертационния му труд, но и към неговата цялостна научна, преподавателска и обществена дейност.

Проф. Иван Цанов завършва Софийския университет „Св. Климент Охридски“, където придобива образователно-квалификационните степени „БАКАЛАВЪР ПО ФИЛОСОФИЯ“ и „МАГИСТЪР ПО ПСИХОЛОГИЯ“. През 2009 г. защитава докторска дисертация по научната специалност „ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ“. През 2015 г. става доцент, а през 2018 г. – професор. От 2024 г. е водещ изследовател R4 в Института по предприемачество на Университета за национално и световно стопанство.

Професионалното му развитие е свързано както с научните изследвания, така и с университетското образование. В началото на своята кариера работи като координатор по научни изследвания в Научноизследователския сектор към тогавашния ВИИ „Карл Маркс“. По-късно е декан на Центъра по иновативен мениджмънт в Европейското висше училище по икономика и мениджмънт. Преподавал е в бакалавърски и магистърски програми в седем български висши училища.

В академичната работа на проф. Цанов се съчетават знания от различни научни области. Интересите му обхващат предприемачеството, управлението, икономиката, психологията, философията, спорта, методологията на научните изследвания, изкуствения интелект, дигиталните технологии и сигурността. В изследванията си той отделя особено внимание на предприемачеството, неговата връзка със стопанската политика и държавната намеса в икономиката, както и на съвременни теми като дигитализацията, изкуствения интелект, киберразузнаването и корпоративната сигурност.

⁷ Проф. д-р Константин Колев, Лесотехнически университет – София, E-mail: konstantin.kolev@ltu.bg

Важна част от професионалните му занимания е конфликтологията. Подготовката му по психология и последващата работа в областта на управлението му позволяват да изследва конфликтите като сложни процеси, породени от различията в интересите, ценностите и поведението на индивидите и организациите. Проф. Цанов участва в дейността на Българската асоциация на конфликтолозите и работи по въпроси, свързани с възникването, развитието и управлението на конфликтите. Тези негови интереси съвсем естествено се свързват и с изследванията му в областта на сигурността и управленските решения.

Публикационната дейност на проф. Иван Цанов е впечатляваща. Той е автор на 121 научни публикации, сред които 22 монографии и 12 учебника и учебни помагала. Този значителен по обем научен труд свидетелства за последователност, широта на изследователските интереси и висока творческа активност. Сред публикациите му могат да бъдат открити „Управленско решение: минало, настояще и бъдеще“, „Управлението в контекста на традицията и модерността“, „Корпоративна социална отговорност: теория и практика“, „Българското в българското стопанско управление“, „Киберразузнаване и корпоративна сигурност“, „Изкуствен интелект и предприемачество“ и „Философия на спорта“.

Съществен е и приносът на проф. Цанов като преподавател. Работата със студенти в различни университети изисква не само задълбочено познаване на съответната материя, но и способност тя да бъде представена ясно и разбираемо. Неговите учебници и учебни помагала систематизират натрупания научен, преподавателски и практически опит и го превръщат в достъпно учебно съдържание. Така резултатите от изследванията му намират непосредствено приложение в образователния процес.

Наред с научната и преподавателската работа следва да бъде открито и редакторската дейност на проф. Цанов. Като издател и главен редактор на Българското електронно научно списание „Стопанско управление“ той създава възможност за публикуване и разпространяване на разработки на български и чуждестранни автори. Списанието е включено в Националния референтен списък на съвременните български научни издания с научно рецензиране. Поддържането на подобно издание изисква постоянство, организационна работа и лична отговорност към качеството на публикуваните материали.

Друга важна страна от живота на проф. Иван Цанов е свързана със спорта. Той е бивш състезател по плуване на „Левски – Спартак“ и е държавен и балкански шампион по плуване за младежи. Тези успехи са част от неговата биография, но връзката му с плуването не приключва със състезателната кариера. През 2002 г. проф. Цанов

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

създава BGswim.com – първият български специализиран сайт за плувни спортове. Участва активно в дейността на Асоциацията на българските плувци и работи за популяризирането на плуването и водната топка. Чрез публикации, интервюта и събиране на сведения за известни състезатели и треньори той допринася за съхраняването на историята на българските плувни спортове. По този начин личният му спортен опит прераства в дългогодишна обществена дейност.

Връзката на проф. Цанов със спорта намира отражение и в неговата научна работа. Книгата „Философия на спорта“ съчетава личния опит на състезателя с подготовката на философа и изследователя. Спортът е разгледан не само като състезателна дейност, но и като среда за изграждане на дисциплина, воля, ценности и отговорност. Тези качества, изградени чрез спорта, се откриват и в академичната работа на проф. Цанов.

Значим резултат от натрупания през годините изследователски и преподавателски опит на проф. Цанов е дисертационния труд „Българската стопанска политика в контекста на предприемачеството (1879 – 2024)“. Като член на научното жури за присъждане на научна степен „доктор на науките“ по научна специалност „ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ (ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО)“ в УНСС вече съм представил подробна оценка на разработката в своята рецензия, поради което тук ще открия само няколко приноса, които показват характера и значимостта на научните търсения на проф. Цанов. Сред тях е разработването на предприемачески методологичен подход за изследване на българската стопанска политика на три равнища – метапредприемаческо, макропредприемаческо и микропредприемаческо. Чрез него се анализира влиянието на философските направления върху стопанската политика, взаимодействието между предприемаческите практики и държавната намеса, както и мястото на индивидуалния предприемач и предприемаческата организация. Анализирано е и значението на четирите български конституции и тяхното влияние върху стопанската политика през изследвания период. Обоснована е необходимостта икономическият анализ на тази политика да се осъществява в рамките на конкретна икономическа концепция, без да се търси универсална приложимост. Изведена е и авторска формула за управляемостта на българското предприемачество в макроаспект. Получените резултати могат да намерят приложение както в последващи научни изследвания, така и в обучението на студенти и докторанти.

Присъждането на научната степен „ДОКТОР НА НАУКИТЕ“ е заслужено признание за цялостната изследователска, преподавателска и обществена дейност на проф. Иван Цанов. То е

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

закономерен резултат от неговата последователна работа, широките му професионални интереси и приноса му към образованието, икономическата наука и българския спорт. Пожелавам му здраве, творческа енергия и още много успешно осъществени идеи и начинания.

За автора

Проф. д-р Константин Колев
Лесотехнически университет – София
E-mail: konstantin.kolev@ltu.bg

ПРОФ. Д.Н. ИВАН ЦАНОВ – НАУЧНО ИЗРАСТВАНЕ И НЕПРЕСТАННО ТЪРСЕНЕ НА НОВИ ХОРИЗОНТИ

Костадин Коларов⁸

Познавам проф. д.н. Иван Цанов Цанов от далечната 2004 г. като участник в научен форум, където имахме възможност да поговорим по широк кръг от въпроси – от особеностите на мениджмънта в България до актуалните научни теми и изследователски подходи. Още тогава ми направи впечатление рядката комбинация от академична задълбоченост и практическа насоченост, която отличава и научния му профил, и начина, по който говори за управлението – не като за абстрактна теория, а като за динамична система от решения, хора и резултати.

Днес проф. Цанов е изследовател, категория R4, в Института по предприемачество на УНСС, където продължи научната си кариера от септември 2024 г. Връзката му с УНСС обаче не е нова – той има почти петгодишен трудов стаж във ВИИ „Карл Маркс“ (днес УНСС) в периода 1988 – 1992 г. През 2009 г. защитава дисертационен труд в УНСС и придобива образователната и научна степен „Доктор“ по научна специалност 05.02.18 „Икономика и управление“.

Пътят му като преподавател е впечатляващо широк. В периода 2013 – 2020 г. работи в Европейското висше училище по икономика и мениджмънт (Пловдив), където е избран за професор по професионално направление 3.7. „Администрация и управление“ и за декан на Център по иновативен мениджмънт. Водил е занятия в бакалавърски и магистърски програми в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Европейското висше училище по икономика и мениджмънт – Пловдив, УНСС, Висшето училище по застраховане и финанси – София, БДУ „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас, Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“ и СУ „Св. Климент Охридски“. Тази география сама по себе си говори за разпознаваемост и търсене – качество, което се дължи на

⁸ Доц. д-р Костадин Горанов Коларов, Катедра „Предприемачество“, Университет за национално и световно стопанство, E-mail: kkolarov@unwe.bg

способността му да представя сложни, често многопластови идеи на езика на съответната аудитория.

Научната му продуктивност е много висока и не намалява през последните години – 22 монографии и 12 учебника, над 121 научни публикации. Но зад тези числа стои нещо по-важно: способността да се работи на пресечната точка на различни области, отражение на богатия му образователен и професионален път. Проф. Цанов има широка и разнообразна квалификация, която му позволява да провежда изследвания и да преподава в шест професионални направления. Научните му приноси се разгръщат в три основни посоки.

Първата е разработването на Синергетичен модел на управленското решение (СМУР), представен в монографията му от 2015 г. Моделът прилага принципите на социалната синергетика в теорията на управленските решения и се гради върху два основни елемента – лицето, вземащо решението, и синергетичната среда. Отчитат се три групи фактори: бифуркацията на самото решение, личностните характеристики на вземащия решение (интелект, темперамент, мотивация, склонност към риск) и неговото възприемане на управленската ситуация. Това е принос, който лично намирам за особено ценен, защото поставя човека в центъра на управленския анализ – нещо, което много модели забравят.

Втората посока е свързана с нов научен подход за анализ на българската стопанска политика през призмата на предприемачеството, представен в дисертационния му труд за „доктор на науките“, защитен през 2026 г. Подходът е алтернатива на традиционните изследвания, които пренебрегват предприемачеството като самостоятелен обществено-икономически феномен, и е конкретизиран на три равнища – мета-, макро- и микропредприемаческо. Като научно-приложен принос е създадена авторска формула за управляемост на българското предприемачество в макроаспект като функция на седем основни фактора. Идеята за този дисертационен труд бе обмисляна внимателно през последните години и неведнъж обсъждана като обхват и съдържание още преди възможността да продължи кариера си в Института по предприемачество на УНСС, за чийто ръководител имам честта да бъде избран.

Третата група приноси са в по-широкия контекст на управлението и сигурността – изследване на релацията „хаос-ред-управление“ в рамките на синергетиката, конфликтологията и

сигурността, както и анализ на българската научна традиция в стопанското управление (монографията „Българското в българското стопанско управление“, 2019 г.). Тук си проличава и стремежът му да съхранява и осмисля националния научен опит – не като носталгия, а като основа за бъдещи научни търсения и решения.

Освен академичния си профил, проф. Цанов притежава и богат практически опит – бил е ръководител на търговски дружества и е бизнес-консултант с над 25-годишна практика. Това обяснява защо и най-теоретичните му текстове звучат приложно и защо има имиджа на изследовател, който „знае как стоят нещата в реалния свят“. В не един разговор съм се убеждавал, че проф. Цанов е способен да интерпретира и най-големите предизвикателства, с които се сблъскват предприемачите и мениджърите в своята практика, базирайки се на научните постижения в областите на своите специализации. Понякога сме имали разминавания в интерпретациите, но именно в такива ситуации се проявява и друго негово качество на изграден изследовател – умението да възприеме и други гледни точки и практически опит.

В заключение, проф. д-р Иван Цанов е изследовател, чиято работа съчетава теоретична дълбочина, интердисциплинарна широта и практическа насоченост. За мен лично проф. Цанов е пример за професионалист, който не приема постигнатото в научната си кариера като завършек на един богат път в познанието, а напротив, поставящ си нови научни цели в отговор на актуалните предизвикателства пред предприемаческата и управленска наука и практика. Затова с нетърпение очаквам да видя резултатите от неговите най-нови научноизследователски търсения, с които безспорно ще бъде обогатена науката и образованието в България.

За автора

Доц. д-р Костадин Горанов Коларов

Катедра „Предприемачество“

Университет за национално и световно стопанство

E-mail: kkolarov@unwe.bg

ИВАН ЦАНОВ – ЛЕТОПИСЕЦЪТ И АНАЛИЗАТОРЪТ НА БЪЛГАРСКОТО СПОРТНО ПЛУВАНЕ

Николай Кръстев⁹

Наред с всичко забележително, което е постигнал досега, целият съзнателен живот на Иван Цанов досега е свързан с плуването. Със спортното плуване.

През есента на 1974 г. баща му го довежда на закрития басейн на 22 ЕСПУ „Г. С. Раковски“, където тренира групата от малчугани на Пенка Вичева от ДФС „Левски-Спартак“. Иван е високо момче, което изключително бързо развива плувните си умения. И за година се превръща в най-добрия плувец в групата. Така започва пътят му в спортното плуване, което остава неизменна част от житието и битието му и присъства в професионалното му и академично развитие и до днес.

В средата на 70-те години Иван Цанов вече е най-добрият състезател по плуване от набор 1963 г. на „Левски-Спартак“. Специалист най-вече в стиловете гръб и в бъртерфлай, той започва да печели състезание след състезание, медал след медал, титла след титла – градски и републикански надпревари, и да привлича към себе си вниманието на селекционерите на отбори на България за подрастващи. Затова е и поканен да продължи средното си образование в Централното спортно училище „Олимпийски надежди“, където негов треньор вече е големият специалист Георги Енчев.

Идват и наистина много сериозните успехи на Иван в спортното плуване, които са във възрастните юноши старша възраст и мъжете докато учи в ЦСУ „Олимпийски надежди“ и след това отбива военната си служба в Спортната рота на „Левски-Спартак“.

Най-сериозното му постижение е петото място на европейското първенство по плуване за младежи във Флоренция (Италия) през 1978 г. на 100 м гръб с време 1:03.03 минути. Той е двукратен балкански шампион за младежи на същата дисциплина през 1977 г. (Турция) и 1978 г. (Румъния).

Успешната му кариера в спортното плуване продължава и по време на следването му в Софийски университет „Св. Климент

⁹ Д-р Николай Георгиев Кръстев, Национална спортна академия „Васил Левски“, E-mail: nikikras@abv.bg

Охридски“ в периода 1983-1988 г., където се дипломира като бакалавър по философия и магистър по психология. В отбора на СУ Цанов тренира под ръководството на Лилия Милорадова и въпреки по-редките занимания и по-малките натоварвания продължава с впечатляващите си класирания.

В общостудентските първенства, в които по това време участват по около 300-400 плувци от над 20 висши учебни заведения, като в състава на ВИФ (днес НСА) са всички състезатели от националните отбори на България, Цанов печели две студентски титли – на 100 м в бъртерфлай в София през 1984 г. и на 100 м гръб в София през 1985 г. Той изиграва решаваща роля за победата на квартета на СУ, в който влизат още Николай Кръстев, Иво Иванов и Самуел Мълиган, да заслужи златните медали на 4 по 100 м св. стил на шампионата в Благоевград през 1987 г.

От началото на 90-те години на XX век, когато вече е спрял с активното състезателно плуване, Иван Цанов продължава с успешните си изяви в държавните първенства за ветерани. Именно с ветераните е свързан и първият му сериозен интерес към плувната история на България. Тогава Цанов извършва сериозно проучване и публикува подробна статистика и анализ на републиканските рекорди по плуване за ветерани.

Наред с началото на академичната и научната му кариера в сферата на конфликтологията и историята на икономическото развитие на България, в края на 90-те години Цанов отделя време и научен капацитет, за да осъществи най-сериозните си изследвания за историята на спортното плуване в България.

Особено ценна е студията, посветена на еволюцията на плуването в страната ни преди 1944 година, където основните заслуги са на патриотичните обществени организации Български народен морски сговор (БНМС) и Българска национална спортна федерация (БНСФ). В изследването си Цанов разглежда не само дейностите на двете организации по развитието на плуването в страната, но и се спира на най-големите личности и техните организационни и спортни постижения в този изключително интересен период на българската плувна история.

През 2002 година Иван Цанов създаде Първи български плувен сайт (bgswim.com), и то във време, когато в мрежата у нас имаше много малко спортни сайтове. Захранваше го с информация, снимки, анализи и коментари сам през първите няколко години, а след това последователно в тази безвъзмездна мисия по популяризирането на плуването като най-здравословния и социален спорт, се включиха приятелите му Николай Кръстев и Василен Димитров. През 2008 г. Цанов беше един от вдъхновителите и моторите на идеята да бъде основана Асоциация на българските

плувци – организация, която да подпомага медийно плувните спортове. И това се случи през 2010 г. Така Асоциацията стана издател на bgswim.com още тогава, на богато илюстрираното списание „Плуване & Водна топка“ (от 2010 г. досега има 43 броя) и на групата „Плуване и Водна топка“ във Фейсбук (от 2011 г.), чиято общност вече включва 16 000 членове.

Иван Цанов продължава и досега редовно да публикува анализи на значими събития в плувния спорт, представяния на заслужили личности и интервюта в трите медии на Асоциацията на българските плувци, които продължават да излизат – сайта bgswim.com, списанието „Плуване & Водна топка“ и едноименната социална мрежа.

Така цялата дейност на Иван Цанов в спортното плуване – състезателна и изследователска, е показателна защо Цанов реализира забележителни постижения в научната и академичната сфера. И доказва, че с каквото се захване го прави с много желание, професионализъм, дух и отдаденост.

Научни трудове на Иван Цанов в сферата на плувния спорт (библиография)

Сборници

1. Иван Цанов, Максим Станишев, Зинаида Кононова, Васил Златарев. Българско спортно плуване. Асоциация на българските плувци. София, 2003. Съставител Иван Цанов.
2. Иван Цанов и колектив. Български плуven спорт. Асоциация на българските плувци. София, 2004. Съставител Иван Цанов.
3. Иван Цанов и колектив. Плувният спорт в Перник. Асоциация на българските плувци. София, 2008. Съставител Иван Цанов.

Изследвания

1. Иван Цанов. Принос към историята на плувния спорт в Царство България. В: Българско спортно плуване. Асоциация на българските плувци. София, 2003.
2. Иван Цанов. Проблемът за рождената дата на българския плуven спорт. В: Българско спортно плуване. Асоциация на българските плувци. София, 2003.
3. Иван Цанов. Принос към историята на плувния спорт в Софийски университет „Свети Климент Охридски“. В: Българско спортно плуване. Асоциация на българските плувци. София, 2003.
4. Иван Цанов. Български плувци, постигнали исторически рекорди. В: Българско спортно плуване. Асоциация на българските плувци. София, 2003.

5. Иван Цанов. Кратка история на плувния спорт за ветерани в Република България. В: Българско спортно плуване. Асоциация на българските плувци. София, 2003.
6. Иван Цанов. Български плувни легенди. В: Български плуven спорт. Асоциация на българските плувци. София, 2004.
7. Иван Цанов. Развитието на Българската виртуална плувна мрежа. В: Български плуven спорт. Асоциация на българските плувци. София, 2004.
8. Иван Цанов. Плувният спорт на Балканите – състояние и перспективи. В: Български плуven спорт. Асоциация на българските плувци. София, 2004.
9. Иван Цанов. Големият Мачо. В: Плувният спорт в Перник. Асоциация на българските плувци. София, 2008.
10. Иван Цанов. Раждането на българското спортно плуване. В: Към корените на българския спорт, 2016, Том 1, с. 89-93. София: „Тип-топ прес“.
11. Иван Цанов. Предистория на българското спортно плуване. В: Към корените на българския спорт, 2016, Том 2, с. 85-90. София: НСА-ПРЕС.

За автора

Д-р Николай Георгиев Кръстев

Национална спортна академия „Васил Левски“

E-mail: nikikras@abv.bg

ДРУГИ ПУБЛИКАЦИИ

РЕЛАЦИЯТА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО И ИКОНОМИЧЕСКА ДИПЛОМАЦИЯ

Иван Соколов¹⁰

Иван Цанов¹¹

Резюме: Настоящото изследване анализира релацията между предприемачеството и икономическата дипломация като двупосочна система на взаимодействие между частни икономически субекти и държавни институции. Изходната теза е, че в условията на глобална икономическа взаимозависимост, геоикономическа конкуренция, технологична трансформация и фрагментация на международните пазари предприемачеството вече не може да бъде разглеждано единствено като вътрешен икономически процес, а икономическата дипломация – само като инструмент на държавната външноикономическа политика.

Целта на изследването е да се установят основните механизми на взаимодействие между предприемаческата активност и икономическата дипломация и да се разработи концептуален модел, чрез който тази релация да може да бъде емпирично изследвана. Използван е интердисциплинарен подход, съчетаващ институционален, системен и ресурсно-базиран анализ. На основата на критичен преглед на научната литература са формулирани изследователски тези, свързани с влиянието на икономическата дипломация върху интернационализацията на предприятията, ролята на публично-частното взаимодействие и значението на предприемачеството като ресурс на националната икономическа мощ.

Изследването показва, че икономическата дипломация може да намалява информационните, институционалните и политическите бариери пред международната дейност на предприятията, докато международно конкурентоспособният предприемачески сектор разширява икономическата база на дипломатическото влияние на държавата. Особено значение придобиват посредническите функции на държавните агенции, търговските представителства и публично-частните мрежи.

¹⁰ Проф. д-р Иван Соколов, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, E-mail: ivan.sokolov@vfu.bg

¹¹ Проф. д.н. изследовател R4 Иван Цанов, УНСС, Институт по предприемачество, E-mail: ivan.tsanov@unwe.bg

Въз основа на анализа се предлага концепцията за предприемачески ориентирана икономическа дипломация, определена като система от дипломатически, икономически, информационни и институционални инструменти, насочени към създаване на международни възможности за националните предприятия, намаляване на геоикономическия риск и повишаване на националната конкурентоспособност.

Ключови думи: предприемачество, икономическа дипломация, международен бизнес, интернационализация, икономическа конкурентоспособност, геоикономика, публично-частно партньорство, МСП

ВЪВЕДЕНИЕ

През последните десетилетия международната икономическа система претърпя съществена структурна трансформация. Международната търговия, преките чуждестранни инвестиции, глобалните вериги на стойността, цифровизацията и транснационалните иновационни мрежи доведоха до съществено увеличаване на взаимозависимостта между националните икономики.

Тази взаимозависимост обаче не е еднозначна, а още повече изцяло положителна. Пандемията COVID-19, войната Русия – Украйна, енергийната криза, технологическото и търговското съперничество между големите икономически центрове и нарастващата конкуренция за критични ресурси показаха, че глобализацията създава не само възможности, но и уязвимости, а понякога и кризи.

Предприятията, особено малките и средните, са изправени едновременно пред геополитическо напрежение, търговски бариери, проблеми във веригите на доставки, недостиг на квалифицирана работна сила и необходимост от цифрова и зелена трансформация (най-вече в рамките на Европейския съюз). В същото време интеграцията в глобалните вериги на стойността обикновено е свързана с по-висока производителност, иновации и достъп до знания. Това създава нова и непозната досега среда за предприемачеството.

Съвременният предприемач все по-често функционира в международна институционална среда, в която достъпът до чужди

пазари зависи не само от конкурентоспособността на продукта, но и от политически отношения, регулации, търговски режими, санкции, технологични стандарти и инвестиционна политика.

Паралелно с това се трансформира и икономическата дипломация. Тя вече не се изчерпва с насърчаване на износа и привличане на инвестиции. В рамките на икономическата дипломация все по-ясно попадат технологичната политика, икономическата сигурност, критичните вериги на доставки, инвестиционното наблюдение, експортният контрол и управлението на геоикономически рискове.

Именно в тази трансформираща се среда се появява научният проблем на настоящото изследване: Как релацията между предприемачеството и икономическата дипломация влияе върху международната конкурентоспособност на националната икономика?

МЕТОДОЛОГИЯ

Изследователски проблем и актуалност

Научната литература традиционно разглежда предприемачеството и икономическата дипломация в относително различни изследователски полета.

Изследванията на предприемачеството акцентират върху: иновациите; предприемаческата инициатива; поемането на риск; създаването на нови предприятия; международната експанзия; конкурентоспособността.

Изследванията на икономическата дипломация се концентрират най-вече върху: търговските отношения между държавите; инвестициите; международните преговори; икономическата сигурност; държавната подкрепа за бизнеса; международната политическа икономия.

Тези две направления обаче се пресичат в една ключова област – интернационализацията на предприятията. Особено значима е тази връзка при малките и средните предприятия (МСП). Те разполагат с по-ограничени финансови, информационни и човешки ресурси и следователно са по-чувствителни към информационните и институционалните бариери пред международната дейност.

Държавните агенции и изобщо публичните власти могат да изпълняват важна посредническа функция при интернационализацията на МСП, като особено значение има

тяхната организационна автономност и способността им да преодоляват институционални различия между държавите. Следователно проблемът не е просто дали държавата подпомага бизнеса, а: как институционалният капацитет на държавата се трансформира в международни възможности за предприемаческия сектор.

Цел и задачи на изследването

Основната цел е да се разработи теоретично обоснован модел на релацията между предприемачеството и икономическата дипломация.

За реализиране на тази цел са поставени следните задачи:

1. Да се изследват теоретичните основи на предприемачеството като фактор на международната конкурентоспособност.
2. Да се систематизират основните концепции за икономическата дипломация.
3. Да се идентифицират механизмите, чрез които икономическата дипломация влияе върху международната активност на предприятията.
4. Да се анализира обратното влияние на международно активния предприемачески сектор върху националната икономическа мощ.
5. Да се разработи модел за операционализация на релацията предприемачество – икономическа дипломация.
6. Да се формулират перспективи за приложение на модела в условията на малка отворена икономика (като българската).

Изследователски въпроси

От поставената цел произтичат следните въпроси:

1. Какви са основните механизми, посредством които икономическата дипломация влияе върху интернационализацията на предприемаческите субекти?
2. Как международно активният предприемачески сектор влияе върху икономическата мощ и дипломатическия потенциал на държавата?
3. Каква е ролята на публично-частните институции и посредническите организации?
4. Как геоикономическата фрагментация променя съдържанието на икономическата дипломация?

Характеристики на методологията

Изследването има теоретико-концептуален характер. Методологическият дизайн се изгражда въз основа на следните основни характеристики:

Първо, критичен преглед на научната литература;

Второ, институционален анализ;

Трето, системен подход;

Четвърто, концептуален синтез;

Пето, операционализация на ключовите променливи.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Предприемачеството като източник на икономическа динамика

В теорията на Йозеф Шумпетер предприемачът е носител на икономическата промяна чрез въвеждане на нови продукти, технологии, пазари и организационни форми (Schumpeter, 1942).

От съвременна гледна точка предприемачеството може да бъде разглеждано като механизъм за: мобилизиране на ресурси; създаване на иновации; откриване на пазарни възможности; създаване на работни места; увеличаване на производителността; международна експанзия.

Следователно предприемаческата активност има значение не само за микроикономическите резултати на фирмата, но и за макроикономическата конкурентоспособност (Swedberg, (ed.), 2000).

Интернационализация на предприемачеството

Интернационализацията представлява процес на увеличаване на ангажираността на предприятието с международните пазари. Тя може да се проявява чрез: износ; внос; лицензиране; международни партньорства; преки инвестиции; участие в глобални вериги на стойността; дигитална трансгранична търговия.

Участието на МСП в глобалните вериги на стойността може да осигури достъп до пазари, знания, технологии и финансиране. Това е особено важно за малките икономики, като българската, при които ограничението на вътрешния пазар прави международната експанзия структурна необходимост (Тодоров, 2011).

Икономическата дипломация

Икономическата дипломация представлява използването на дипломатически и институционални инструменти за защита и реализиране на икономически интереси в международната среда.

В нейния съвременен обхват могат да бъдат включени: търговска дипломация; инвестиционна дипломация; финансова дипломация; енергийна дипломация; технологична дипломация; научна и иновационна дипломация; дипломатическа подкрепа за предприятията; управление на икономически конфликти; икономическа сигурност.

Геоикономическата трансформация

В класическата либерална парадигма икономическата взаимозависимост се разглежда преимуществено като фактор за намаляване на конфликтността. Съвременната среда показва обаче далеч по-сложна картина. Икономическите зависимости могат да бъдат използвани като инструмент за: политически натиск; налагане на санкции; контрол върху технологии; контрол върху стратегически ресурси; ограничаване на инвестиции; реструктуриране на вериги за доставки.

UNCTAD (Конференция на ООН за търговия и развитие) отчита, че международните инвестиционни потоци са все по-силно повлияни от геополитическата фрагментация, търговското напрежение и конкуренцията между индустриалните политики.

Притокът на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) към Европа за 2025 г., например, се увеличи с 39 процента, достигайки 285 млрд. щатски долара (World Investment Report 2026, 2026, pp. 18-19). Регионалният показател продължи да бъде повлиян от значителни движения на капитали през финансови центрове и инвестиционни хъбове, включително в икономики, в които потоците от ПЧИ често отразяват вътрешнофирмено финансиране, корпоративно реструктуриране и транзитни капиталови потоци, а не нови инвестиции в производствени дейности.

Извън Европейския съюз Обединеното кралство отчете силен приток на ПЧИ и активност както при сливанията и придобиванията (M&A), така и при инвестициите „на зелено“ (greenfield), като ефектът от ролята му на финансов център беше особено изразен. Това отразява двойната роля на страната като голям пазар и инвестиционен хъб. Швейцария също регистрира значителни колебания, обусловени от финансови потоци.

В рамките на Европейския съюз няколко държави отчетоха по-висок приток на ПЧИ, подкрепен от трансгранична активност по сливания и придобивания и от мащабни инвестиционни проекти. Германия регистрира значително увеличение, като притокът на ПЧИ нарасна от 21 млрд. до 74 млрд. щатски долара. Бяха обявени големи сделки по сливания и придобивания, сред които придобиването на Schenker от датската компания DSV и придобиването на Covestro от ADNOC (Обединените арабски емирства). Стойността на проектите тип „greenfield“ остана значителна, въпреки че броят на проектите намаля.

Швеция също отчете значително увеличение на притока на ПЧИ, което отразява големи сделки и инвестиции в дейности, свързани с високотехнологично производство, технологии и енергетика. Франция регистрира приток на ПЧИ в размер на 22 млрд. щатски долара, което е почти 50 процента по-малко в сравнение с 2024 г. Въпреки това страната се превърна във втората по големина дестинация в Европа за greenfield (на зелено) проекти по стойност, като бяха обявени проекти на стойност над 90 млрд. щатски долара, при по-малко от 30 млрд. щатски долара през 2024 г. Сред тези инвестиционни намерения са два мащабни проекта за кампуси за изкуствен интелект (AI): проектът на стойност 43 млрд. щатски долара на MGX (Обединените арабски емирства) и проектът на стойност 16 млрд. щатски долара на Brookfield Asset Management (Канада).

В Източна Европа икономиките, които са тясно интегрирани с пазарите на Европейския съюз или се намират в перспектива на присъединяване към него, продължиха да се възползват от интеграцията във веригите за доставки, както и от процесите на хармонизиране и сближаване на регулаторните и икономическите политики.

Потоците от преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) към държавите – кандидати за членство в Европейския съюз, са се удвоили през периода 2020 – 2025 г. спрямо предходното десетилетие. Тази динамика свидетелства за задълбочаване на инвестиционната интеграция на тези икономики с европейския пазар.

Руската федерация също отчете значително увеличение на притока на ПЧИ, въпреки силно ограничената активност по отношение на нови инвестиционни проекти и действието на продължаващи ограничителни икономически мерки. Нарастването

на инвестиционните потоци вероятно се дължи в значителна степен на реинвестирането на печалби вследствие на ограниченията върху трансфера на печалби към чужбина, както и на корпоративни реструктурирания и други фактори, свързани с финансови потоци. Следователно това увеличение не следва да се интерпретира като резултат от съществено нарастване на новите инвестиции на зелено или на инвестициите, реализирани чрез конкретни инвестиционни проекти.

Следователно международният предприемачески риск вече не може да бъде разглеждан само като пазарен риск. Той включва и геоикономически риск.

Релацията предприемачество – икономическа дипломация

Основната теза на настоящото изследване е, че релацията предприемачество – икономическа дипломация е двупосочна.

Тя може да бъде представена като: Икономическа дипломация спрямо предприемачество и едновременно: Предприемачество спрямо икономическа дипломация. Първото направление показва влиянието на държавата върху бизнеса. Второто направление показва влиянието на бизнеса върху международната икономическа мощ на държавата. Тъкмо второто направление остава относително недостатъчно развито в традиционните концепции.

Икономическата дипломация като ресурс за предприемачеството

Информационен механизъм

Чуждестранният пазар създава информационна асиметрия. Предприятието трябва да знае: кои са местните партньори; какви са регулациите; какви са пазарните условия; какъв е политическият риск; как функционира местната институционална система.

Дипломатическите представителства и държавните агенции могат да намалят тази информационна асиметрия (Соколов, 2024).

Мрежов механизъм

Дипломатическите структури могат да осигуряват достъп до: бизнес организации; потенциални инвеститори; местни компании; държавни институции; научни организации; технологични центрове.

Това превръща икономическата дипломация в мрежов посредник (Димитров, 2010).

Репутационен механизъм

Държавата, като правило, предоставя институционална легитимност на предприятията. Особено при навлизане на пазари с висок институционален риск официалното представителство може да намали несигурността, както и да увеличи доверието.

Механизъм за намаляване на риска

Рискът е неотменим елемент на релацията предприемачество – икономическа дипломация (Слатински, 2019). Дипломатическата подкрепа може да има особено значение при: политически нестабилни пазари; висока регулаторна несигурност; инвестиционни спорове; санкционни режими; стратегически технологии; чувствителни отрасли.

Следователно икономическата дипломация функционира и като механизъм за управление на международния риск. Особено важни в случая са финансовите решения (Соколов и Цанов, 2020).

Публично-частно взаимодействие

Релацията между предприемачество и икономическа дипломация не може да бъде ефективна без публично-частно взаимодействие (Соколов, 2019).

Моделът може да бъде представен като:

Държава → дипломатически институции → бизнес организации → предприятия → международни партньори.

Но връзката трябва да бъде обратна:

Предприятия → бизнес организации → държавни институции → дипломатическа стратегия.

Така се формира двупосочна информационна система.

Бизнесът информира държавата за: пазарни възможности; регулаторни препятствия; технологични тенденции; инвестиционни възможности; рискове.

Държавата предоставя: информация; дипломатическа подкрепа; институционален достъп; международна легитимност; инструменти за управление на риска.

Емпирична операционализация

За бъдещо количествено изследване релацията предприемачество – икономическа дипломация може да бъде операционализирана чрез следния модел, състоящ се от променливи, измерения и индикатори (Виж Таблица 1).

Таблица 1. Модел за емпирична операционализация

Променливи	Измерения	Индикатори
Предприемачество	Динамика Иновации Интернационализация	Нови предприятия, коэффициент на оцеляване НИРД, патенти, нови продукти Износ, чуждестранни пазари
Икономическа дипломатия	Търговска подкрепа Информационна подкрепа Мрежова подкрепа Инвестиционна подкрепа	Бизнес мисии, търговски форуми Пазарни анализи, консултации Бизнес контакти, партньорства Инвестиционни проекти
Публично-частно взаимодействие	Координация Достъп Доверие	Съвместни програми Контакти и институционално посредничество Оценка на бизнеса
Интернационализация	Интензивност Диверсификация Дълбочина	Дял на износа Брой пазари Участие във вериги на стойността
Конкурентоспособност	Производителност Международна позиция Технологичен потенциал	Добавена стойност на заето лице Пазарен дял Високотехнологичен износ

Източник: Авторите

Предприемачески ориентирана икономическа дипломатия

Въз основа на представения модел се предлага ново концептуално понятие: Предприемачески ориентирана икономическа дипломатия.

То може да бъде дефинирано като: Система от дипломатически, икономически, информационни и институционални инструменти, чрез които държавата и нейните партньорски организации създават международни възможности за националните предприятия, намаляват трансакционните и геоикономическите рискове и подпомагат натрупването на международна конкурентоспособност.

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

Понятието съдържа три основни характеристики.

Първа: проактивност (Петров и Цанов, 2014).

Държавата не чака предприятията да идентифицират възможностите, а активно ги търси.

Втора: селективност.

Подкрепата се насочва към отрасли и предприятия с потенциал за международна конкурентоспособност.

Трета: мрежовост.

Дипломатията не функционира изолирано, а в мрежа от: държава – бизнес – университети – инвеститори – технологични организации – международни партньори.

България като малка отворена икономика

Моделът има особено значение за България (Цанов, 2019). Малкият национален пазар означава, че устойчивият растеж на значителна част от българските предприятия предполага достъп до международни пазари.

Това поставя икономическата дипломатия пред по-широка задача. Тя не трябва да бъде ограничавана до: организиране на бизнес форуми; официални посещения; протоколни срещи; общо насърчаване на износа. Необходимо е да се премине към модел, при който дипломатическата система активно идентифицира: нови пазари; стратегически партньори; технологични ниши; инвестиционни възможности; международни вериги на стойността; възможности за високотехнологичен износ.

В този смисъл икономическата дипломатия може да функционира като институционален мултипликатор на предприемаческия потенциал.

Геоикономическа сигурност

Новото измерение на икономическата дипломатия е икономическата сигурност.

Предприятията са изложени на многобройни рискове, като едни от най-съществените са следните: санкционен риск; прекъсване на доставки; технологични ограничения; политически риск; инвестиционни ограничения; валутен риск; киберрискове.

Следователно дипломатическата система може да има функция не само на „врата към чуждите пазари“, но и на система за ранно предупреждение. Тя трябва да идентифицира предварително: къде се появяват нови рискове и къде се появяват нови възможности. Това е една от основните характеристики на

икономическата дипломация в условията на геоикономическа конкуренция.

Дигитализация и икономическа дипломация

Дигиталната икономика променя и пространствената логика на предприемачеството (Цанов, 2024). Дигиталното предприятие може да продава услуги в множество държави, без да притежава физическа инфраструктура във всяка от тях.

Това създава нови дипломатически въпроси, като: трансгранични данни; киберсигурност; цифрови стандарти; изкуствен интелект; интелектуална собственост; цифрово данъчно облагане; технологична регулация.

Следователно технологичната дипломация постепенно се превръща в неразделна част от икономическата дипломация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Релацията между предприемачеството и икономическата дипломация се превръща във все по-значим обект на научно изследване поради промяната в структурата на международната икономическа система. Основният извод на настоящото изследване е, че тази релация има двупосочен, системен и самоподсилващ се характер.

От една страна, икономическата дипломация намалява информационните, институционалните и геоикономическите бариери пред международната дейност на предприятията. От друга страна, международно успешният предприемачески сектор създава капитал, технологии, работни места, международни мрежи и репутация, които увеличават икономическата мощ на държавата.

Изложеният анализ позволява да бъдат формулирани още **четири основни теоретични извода**.

Първо, предприемачеството и икономическата дипломация не са независими системи. Те образуват взаимодействаща институционално-икономическа система.

Второ, ефектът на икономическата дипломация не зависи само от ресурсите, които държавата предоставя. Значение имат и организационният капацитет, автономността и способността на посредническите институции да работят с бизнеса.

Трето, икономическата дипломация не трябва да бъде оценявана единствено чрез броя на проведените бизнес форуми или подписаните споразумения. По-значими резултатни показатели са:

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.

нови пазари; нови инвестиции; технологични партньорства; международни вериги на стойността; устойчивост на предприятията; повишена добавена стойност.

Четвърто, съществува обратна зависимост: силният предприемачески сектор увеличава икономическата тежест на държавата.

Въз основа на проведения анализ могат да бъдат формулирани **пет препоръки**.

1. Икономическата дипломация да се оценява чрез резултати. Основните показатели следва да бъдат не броят на мероприятията, а: реализирани инвестиции; нови пазари; сключени договори; технологични партньорства; износ с висока добавена стойност.

2. Да се създаде единна информационна система. Дипломатическите представителства, агенциите за инвестиции, експортните организации и бизнесът трябва да обменят структурирана информация.

3. Да се засили подкрепата за МСП. Малките предприятия са най-силно ограничени от информационни и институционални бариери.

4. Да се създадат специализирани технологични дипломатически функции особено в: изкуствен интелект; киберсигурност; роботика; отбранителни технологии; енергетика; биотехнологии.

5. Да се премине от обща към секторна икономическа дипломация.

Необходимо е дипломатическата политика да идентифицира конкретни отрасли с потенциал за международна конкурентоспособност.

Следващият етап на изследването може да бъде емпиричен. Особено подходящ е сравнителен анализ на България и други малки европейски икономики – например Чехия (Соколов, 2021), Словакия, Словения, Естония и Хърватия. Възможно е да бъде конструиран Индекс на предприемачески ориентираната икономическа дипломация, включващ: институционален капацитет; дипломатическа мрежа; експортна подкрепа; инвестиционна подкрепа; технологична дипломация; публично-частно взаимодействие; международна предприемаческа активност; резултати от интернационализацията.

Такъв индекс би позволил сравнителна оценка между отделните държави.

Може да се заключи, че икономическата дипломация подпомага предприемачеството, а предприемачеството увеличава потенциала на икономическата дипломация. Тази двупосочна зависимост предполага промяна в традиционното разбиране за ролята на бизнеса във външноикономическата политика. Предприемачът не трябва да бъде разглеждан само като адресат на държавна подкрепа. Той може да бъде активен носител на национална икономическа мощ.

В условията на геоикономическа фрагментация тази концепция придобива още по-голямо значение. Международната конкурентоспособност вече зависи не само от производителността на предприятията, но и от способността на държавата да създава институционални условия за тяхната международна експанзия, да намалява геополитическия риск и да интегрира националния бизнес в стратегически международни мрежи. Така икономическата дипломация постепенно се трансформира: от дипломация за насърчаване на търговията към дипломация за международна конкурентоспособност и икономическа сигурност.

В този процес предприемаческият сектор престава да бъде периферен елемент на външноикономическата политика и се превръща в нейна стратегическа основа. Оттук произтича и основното предложение на настоящата статия – концепцията за предприемачески ориентирана икономическа дипломация.

За България тази концепция е особено релевантна. Като малка отворена икономика страната не може да разчита единствено на размера на вътрешния си пазар (Цанов, 2026). Международната конкурентоспособност на българските предприятия, участието им в глобални и европейски вериги на стойността и способността им да се превръщат в технологични и инвестиционни партньори трябва да бъдат разглеждани като част от националната икономическа стратегия.

Следователно бъдещата икономическа дипломация на България следва да бъде проактивна, мрежова, секторно ориентирана, технологично компетентна и тясно интегрирана с предприемаческата екосистема. Именно в тази интеграция между държавна институционална способност и предприемаческа динамика се намира потенциалът за превръщане на икономическата дипломация в реален инструмент на националната конкурентоспособност.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Димитров, Димитър Й. (2010). *Социална синергетика*. София: Стопанство.
2. Петров, Алексей, Цанов, Иван. (2014). *Активна корпоративна сигурност: Теория и практика*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
3. Слатински, Николай. (2019). *Рискът: новото име на сигурността*. София: Изток-Запад.
4. Соколов, Иван. (2019). *Публично-частното партньорство в теоретичен и практически контекст*. Пловдив: ИК Хермес.
5. Соколов, Иван. (2021). *Основни приоритети на икономическата дипломация на Чешката република*. – В: Българско електронно научно списание „Стопанско управление“, бр. 3, стр. 42-50
6. Соколов, Иван. (2024). *Икономическа и финансова дипломация*. Е-книга. Пловдив: Интел дизайн.
7. Соколов, Иван, Цанов, Иван. (2020). *Финансови решения*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
8. Тодоров, Кирил. (2011). *Бизнес предприемачество. Основи. Стартиране на нов бизнес*. Ч. 1. София: Бълг. асоц. за развитие на мениджмънта и предприемачеството.
9. Цанов, Иван. (2019). *Българското в българското стопанско управление*. София: Авангард Прима.
10. Цанов, Иван. (2024). *Изкуствен интелект и предприемачество*. Е-книга. София: БАК.
11. Цанов, Иван. (2026). *Новото българско предприемачество: Поглед към бъдещето на българското предприемачество*. Е-книга (CD). София: БАК.
12. Schumpeter, Joseph A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. 3rd edition. London: George Allen and Unwin, 1976.
13. Swedberg, Richard (ed.). (2000). *Entrepreneurship. The Social Science View*. Oxford: Oxford University Press.
14. World Investment Report 2026. International Investment in a Turbulent Era. (2026). United Nations publication issued by the United Nations Conference on Trade and Development. UNCTAD/WIR/2026.

За авторите

Проф. д-р Иван Соколов

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

E-mail: ivan.sokolov@vfu.bg

Проф. д.н. Иван Цанов

Институт по предприемачество

Университет за национално и световно стопанство

E-mail: ivan.tsanov@unwe.bg

Българско електронно научно списание „Стопанско управление“
Bulgarian electronic scientific journal “Business Management”
Брой 1 (специално издание), 2026 г.

Издател: © Иван Цанов
Място на издаване: София, Република България
Език на публикуване: Български
Година на основаване: 2020
Официален сайт (URL): <https://spisanie-su.eu>
Електронна поща: spisanie_su@yahoo.com
НАЦИД ID №4089
ISSN 2738-7399

БЕНС „Стопанско управление“, Брой 1 (специално издание), 2026 г.